

TEZAU DE SPIRITUALITATE ROMÂNEASCĂ DIN MUNTELE ATHOS

Prof. Dr. Vasile VASILE

În urmă cu mai bine de un secol, ilustrul cărturar moldovean, Teodor T. Burada, fondatorul muzicologiei românești, membru corespondent al Academiei Române, după pelerinajul la locurile sfinte, propunea în lucrarea sa tipărită în anul 1884 – *O călătorie la Muntele Athos*¹ – alcătuirea unei comisii formată din diferiți specialiști ai mai multor domenii care să investigheze vastul material athonit, adunat în vreme și care ascunde mari taine ale istoriei universale și românești: ...*muntele Athos cuprinde în sine multe izvoare de mare preț pentru istoria românilor și ar fi de dorit ca ele să fie studiate mai cu deamănuntul de cum s-a putut face în călătoria mea cea repede și fără mijloacele necesare pentru a culege tot ce se află în acel munte. Am fi de părere ca guvernul nostru să trimeată în muntele Athos o comisie istorică și artistică, care să cerceteze documentele și zidurile ce se află acolo, scoțând planurile, luând inscripțiunile în facsimile, cercetînd și copiind brisoavele și pomelnicile care se află prin mănăstiri, fotografiînd sau desenînd de pe pereții bisericilor portretele domnilor și ale boierilor noștri, mormintele și odoarele dăruite de ei, ce se găsesc la acele mănăstiri.*

Nu știm astăzi dacă ilustrul folclorist avea în vedere vastul material muzical depozitat în arhivele athonite. Mai curînd – urmărind detaliile studiului – am fi îndreptății să credem că el avea în vedere elementele de arhitectură, construcțiile mănăstirilor și celelalte elemente arhitectonice și artistice care nu puteau scăpa atenției sale deschise spre etnografie și cultură. Cărturarul descrie, printre cei dintâi specialiști români, viața spirituală a monahilor și insistă asupra inscripțiilor de pe pereții mănăstirilor atestînd generozitatea și grija voievozilor români pentru perpetuarea celei mai autentice tradiții

¹ Burada, Teodor T., *O călătorie în Muntele Athos*. În: *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, București, 1883, studiu republicat în extras și apoi în ediția critică alcătuită de V. Cosma, *Opere*, vol. IV, București, Editura muzicală, 1980, pp. 99-137.

creștine. El se oprește asupra documentelor domnești, a hrisoavelor din marile așezări monastice cunoscute și care „ar înavuți izvoarele istorice ale românilor, pe care singure se poate clădi o istorie adevărată a țării noastre”². Burada amintește de ctitoriile lui Ștefan cel Mare, Vladislav Vodă, Radu cel Mare, Alexandru Lăpușeanu, Ieremia Movilă, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Antioh Cantemir, Constantin Brâncoveanu, Grigore Ghica etc., ale căror hrisoave le cercetează și le descrie sumar, ca argumente în favoarea ideii de investigare a vastului patrimoniu privitor la istoria culturii noastre naționale și ortodoxe. Propunerea eminentului ctitor al muzicologiei românești a rămas până astăzi fără răspunsul așteptat și care ar fi adus reale beneficii istoriei culturii noastre și celei ortodoxe, ele oferind posibilitatea de a deschide drumul și pentru cercetarea muzicologică. Până la revenirea asupra importanței culturale a fondului athonit, tot în forme individuale, va mai trece aproximativ o jumătate de secol, chiar dacă printre cei preocupați de rosturile istorice ale fondurilor athonite se va număra inclusiv marele istoric Nicolae Iorga.

Se poate discuta doar despre o abordare și *despre* o prezentare progresivă a Muntelui Athos și a prețioaselor documente de aici, îndeosebi în alte țări europene, catolice și protestante, Franța, Anglia, Germania, Olanda, Danemarca, Belgia – unde au apărut prestigioase publicații consacrate în primul rând valorilor arhitecturale și istorice, ajungându-se treptat la o nebănuită gamă de domenii din perspectiva cărora a început cunoașterea Sfântului Munte și în final la monumentală colecție *Archives de l’Athos, publiés sous la direction de Gabriel Millet*, ajunsă la tomul al XVIII-lea³, publicare aflată în derulare.

² *Idem*, p. 96, respectiv 197.

³ *Archives de l’Athos, publiés sous la direction de Gabriel Millet*, Tome I – *Actes de Laura*, (897-1178), Edition diplomatique et critique par Germaine Rouillard et Paul Collomp, Paris, 1937; *Idem*, Tome II, – *Actes de Kuthumuș*, Edition diplomatique par Paul Lemerle, Paris, 1945; Tome III – *Archives de l’Athos fondées par Gabriel Millet*; *Actes des Xéropotamou*, Edition diplomatique par Jacques Bompaire, Paris, 1964; Tome IV – *Actes de Dionysiou*, Edition diplomatique par Nicolas Oikonomidès, Paris, 1968; Tome V – *Actes de Laura*, Première partie de Dionysiou, Edition diplomatique par Paul Lemerle, André Guillou et Nicolas Svoronos, Paris, 1970; Tome VI – *Actes de Eșpigménou*, Edition diplomatique par Jacques Lefort, Paris, 1973; Tome VII – *Actes de Protaton*, Edition diplomatique par Denise Papachryssanthou, Paris, 1975; Tome VIII – *Actes de Laura II*, Edition diplomatique par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachryssanthou, Paris, 1977; Tome IX – *Actes de Kastamonitou*, Edition diplomatique par Nicolas Oikonomidès. Paris,

La sfârșitul secolului al XIX-lea se ajunge chiar la o primă încercare de inventariere a unor manuscrise din Athos, printre care se găsesc și multe muzicale – Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων – Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, Edited for the Synadics of the University Press by Spyr. P. Lambros, I-II, Cambridge, 1895 și 1900. Catalogul este scris în totalitate în limba greacă, limba documentelor.

Mari oameni de cultură români, începând cu Nicolae Iorga și ajungând în timpurile noastre la academicianul Virgil Cândea, la istoricul român de la Paris, Petre Năsturel, la Răzvan Theodorescu și Andrei Pippidi, teologi de talia lui Badea Cireșeanu, Constantin Erbiceanu, Marcu Beza, Teodor Bodogae, Teodor M. Popescu, Alexandru Elian, Liviu Stan, Ene Braniște, Gheorghe Moisescu etc., la care s-au adăugat istorici ca Emil Turdeanu, Florin Marinescu, Dumitru Năstase și literați ca Nicolae Cartoian, sau autorii cataloagelor de manuscrise grecești, Nestor Camariano, ori Constantin Litzica ș.a.m.d., au semnalat prezența unor importante fonduri de manuscrise muzicale românești.

Bogatul și excepționalul fond muzical athonit rămânea însă mai departe necunoscut cercetării muzicologice românești, în perioada totalitară o asemenea inițiativă fiind de neconceput. În aceste condiții primele semnalări asupra valorilor muzicale din fondurile Sfântului Munte aparțin unor specialiști străini, cum ar fi bizantinologul Andrija Jakovljevi, care, în urmă cu mai bine de două decenii, semnalează prezența fondului muzical românesc de la Mănăstirea Sfântul

1978; Tome X – *Actes de Laura, III*, Edition diplomatique par Paul Lemerle; Tome XII – *Actes de Saint Pantéléemon*, Edition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Circovic, Paris, 1982; Tome XIII – *Actes de Dochiariou*, Edition diplomatique par Nicolas Oiconomidès, Paris, 1984; Tome XV – *Actes de Xénophon*, Edition diplomatique par Denise Papachryssanthou, 1986; Tome XVI – *Actes d'Iviron*, II, Edition diplomatique par Jacques Lefort, Nicolas Oikonomidès, Denise Papachryssanthou avec la collaboration par Vasiliki Kravari et Hélène Métrévéli, Paris, 1990; Archives de l'Athos fondées par Gabriel Millet et Paul Lemerle, publiées par Jacques Lefort sous le patronage de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres et de l'Académie d'Athènes – *Actes des Pantocrator*, Edition diplomatique par Vasiliki Kravari, Paris, 1991; Tome XVIII – *Actes d'Iviron, III*, Edition diplomatique par Jacques Lefort, Nicolas Oikonomidès, Denise Papachryssanthou, V. Kravari, avec la collaboration par et Hélène Métrévéli, Paris, 1994.

Pavel⁴, printre ai cărei ctitori se numără Neagoe Basarab și domnitorul martir Constantin Brâncoveanu. Eminentul bizantinolog Gheorghe Ciobanu nu și-a putut stăpâni entuziasmul, încurajând publicarea descrierii sumare și prioritar filologică, a lui Jakovljevi⁵.

În vizita pe care i-am făcut-o în urmă cu mai mulți ani, în casa proprie de la marginea Acropolei, din Atena și la Institutul de bizantinologie, pe care-l patronează cu autoritate, bizantinologul Gregorios Stathis m-a îndemnat să mă ocup serios de manuscrisele muzicale athonite scrise de români, în limba greacă, slavonă și română, el nereușind să cuprindă nici întregul material grecesc, în cele șapte masive volume consacrate fondurilor din Athos⁶ și dintre care au apărut deja primele trei – ultimul prezentat cititorilor revistei *Muzica*⁷. În plus, nu mi-a ascuns și aveam să mă conving la fața locului despre marile dificultăți pe care nu le-a putut surmonta: majoritatea documentelor muzicale românești este scrisă în limba română, dar cu litere chirilice, o bună parte de mână și care ridică probleme nu numai de descifrare, dar și de traducere. În același timp, el îmi atrăgea atenția asupra necesității corelării documentelor cu cărțile în care au fost descrise unele dintre ele, în marile cataloage ale colecțiilor străine, îndeosebi ale celor publicate de școala franceză de bizantinologie.

Apare astfel explicabilă abordarea patrimoniului spiritual din Athos din perspectiva pe care am considera-o muzicologică, comunitățile monahale athonite găzduind documente muzicale excepționale de la cele în notație efonetică până la cele copiate în secolul trecut, al XX-lea, rămase de la unii monahi români încă în viață, cum ar fi cel mai vârstnic ieroschimonaș din Athos, românul Dionisie Ignat, chemat recent la Domnul după ce s-a apropiat de atingerea a 80 de ani de viațuire neîncetată în Muntele Sfânt (!)

⁴ Jakovljevi, Andrija. *Inventary of Romanian Musical Manuscripts of Agios Paulos Monastery on Mount Athos*. În: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Théâtre, Musique, Cinéma*, București, Tome XIX, 1982, pp. 63-66 și Jakovljevi, Andrija. *Inventarul manuscriselor muzicale românești aflate la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos*. În: *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria Teatru, Muzică, Cinematografie, tom XXIX, București, Editura Academiei, 1982, pp. 35-39.

⁵ Ciobanu, Gheorghe. *Addenda*. În: *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria Teatru, Muzică, Cinematografie, tom XXIX, București, Editura Academiei, 1982, p. 39.

⁶ Στάθη, Γρ. Θ. *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς Ἁγίου Ορους*, Αθήναι, τόμος Α, 1975, τόμος Β, 1976, τόμος Γ, 1993.

⁷ Vasile, Vasile. *Manuscrisele de muzică bizantină din Muntele Athos, tom III, de Gr. Stathis*. În: *Muzica*, București, An IX, nr 2 (34), aprilie-iunie 1998, pp. 153-157.

Și eu trebuia să parcurg treptele cunoașterii lumii inedite care este Athosul, cu monahii săi, greci, români, ruși, bulgari, sârbi, francezi, englezi, orientali ș.a.m.d. Am cunoscut astfel Athosul, devenit Muntele Sfânt – Αγιό’Ορος – sau, în forma slavonizată, Sfetagora, cu viața sihaștrilor săi, viață devenită adevărat îndreptar pentru urmași, dintre care unii vor ajunge figuri ilustre ale isihasmului athonit și oriental.

Așezămintele monastice athonite depozitează un imens tezaur scriptic, ce se adaugă cărților de cult copiate pe pergament, pe hârtie sau tipărite. Toate alcătuiesc un patrimoniu ale cărui dimensiuni încă nu le bănuie nimeni până în prezent și care ascund în filele afectate de patina vremii în cea mai mare parte, pagini inedite din cunoașterea umană, din viața isihastă, din cea de cult, dar nu în ultimul rând din istoria vieții bisericești și politice a Orientului și chiar și a Occidentului. Documentele redactate în limbi diferite, de autori diverși, cunoscuți sau necunoscuți și cu o tematică foarte cuprinzătoare, ascund mai departe în filele lor roase de vreme, unele și de folosire și de indiferență, mari taine ale istoriei. Nu am găsit la niciunul dintre cercetătorii care s-au aplecat până acum cu răbdare și cu interes, mulți și cu profesionalism, înfruntând dificultățile intrinseci ale întreprinderii, semne de mulțumire pentru rezultatele obținute, determinate de lipsa de receptivitate față de dorința investigării acestor fonduri. Dimpotrivă. Cei mai mulți lasă a se întrevea nemulțumirea lor pentru modul în care sunt cercetate sau puse la dispoziția celor interesați asemenea valori. În atari condiții, fiecare a mers pe un drum total necunoscut, mai ales că multe din aceste documente, unele neinventariate și neclasificate, circulă, dintr-un loc în altul, în general arhivele și bibliotecile athonite având un regim sui-generis, diferit de la o mănăstire la alta și de la un stareț și de la un bibliotecar la altul, iar altele nu au mai fost deschise de decenii, dacă nu chiar de secole. Între timp multe documente au și părăsit Sfântul Munte, încât unele cercetări actuale se pot baza doar pe relatările unor călători străini care au descris, în diferite timpuri, în cele mai diferite moduri, viața athonită și valorile Muntelui Sfânt.

Pentru a ajunge la considerații muzicologice, am simțit nevoia unei abordări generale, dintr-o perspectivă creștină ortodoxă, a vieții bisericești și duhovnicești, a spiritualității isihaste, athonite, pentru a contura mai întâi planul general, politic și spiritual al evoluției relațiilor româno-athonite, în cadrul cărora cele privind muzica de cult își găsesc un loc central. În fond, viața de cult este fundalul pe care

evoluează întreaga spiritualitate a comunităților athonite, privite atât în derularea lor diacronică, dar și în cea sincronică, Athosul putând fi comparat cu un intens rug aprins al rugăciunii inimii, dar și al celei cântate, al imnurilor închinare lui Dumnezeu, sfinților și în special Fecioarei Maria, patroana spirituală a Sfetagorei.

Demersul nostru a îmbinat cunoașterea directă, nemijlocită a acestei vieți, în cele zece stagii ale ultimilor ani, cu ceea ce s-a notat despre Muntele Athos, fără a avea pretenția parcurgerii exhaustive și aprofundate a tuturor paginilor scrise până acum despre acest miraculos centru al vieții creștine, în care-și duc viața exemplară reprezentanți ai celor mai diverse naționalități europene. Multilateralitatea problematicii, dublată de bogatul patrimoniu muzical, m-a obligat la investigarea manuscris cu manuscris, filă cu filă a vastului și prețiosului tezaur, depozitat în unele cazuri în cele mai nebanuite locuri, prezentat în forma primară și ca bază pentru cercetări și aprofundări ulterioare personale dar și ale altor specialiști.

Înarmat cu aprobările de rigoare de la forurile responsabile din Kareia, Salonic, Atena și Constantinopol, am avut de înfruntat cerbicia unor bibliotecari și stareți care s-au arătat chiar refractari în unele cazuri la inițiativa mea de a fișa bogatul fond muzical, zăgăzuit cu lacăte istorice care nu puteau fi descuiate decât de toți cei trei monahi care păstrau cheile. Discuțiile cu alți cercetători mi-au confirmat faptul că nu am fost singurul care am beneficiat de un asemenea tratament. Petre Năsturel de la Paris sublinia faptul că nici permisul special de la UNESCO nu i-a fost salutar în unele mănăstiri. Acestor dificultăți descurajatoare se adaugă și faptul că bibliotecarii nu pun la dispoziția cercetătorilor români cataloagele și inventarele, ci pretind numărul de inventar al manuscrisului dorit, pe care trebuie să-l afli pe cu totul alte căi. Explicația trebuie căutată în nostalgia unora dintre călugării greci după fabuloasele averi pe care le-au avut în Țările Române înainte de secularizarea domnitorului Al. I. Cuza și în unele cazuri necunoașterea conținutului lor.

Așa se face că sunt primul cercetător român care am putut fișa la fața locului un bogat material muzical românesc necunoscut până în prezent cercetării naționale și aparținând mănăstirilor *Sfântul Pavel*, *Stavronichita*, *Simonpetra*, *Iviron*, *Dionisiu*, *Grigoriu*, *Caracalu*, *Cuthumuș*, *Pantocrator*, schiturilor românești *Prodromu* și *Lacu* (*Bunavestire*, *Sfântul Nicolae*, *Acoperemântul Maicii Domnului*, biserica centrală cu hramul *Sfântul Dimitrie*) și chiliilor românești de la *Vatoped*, *Sf. Gheorghe – Colciu*, *Sfântul Ipatie*, *Nașterea*

Sfântului Ioan Botezătorul, chiliei *Adormirea Maicii Domnului*, chiliilor din Provata, *Tăierea capului Sfântul Ioan Botezătorul și Sfântul Ioan Teologul (Cucuvinu)*, chilia românească *Sfântul Gheorghe – Kapsala*, chilia grecească *Evanghelismos* din Kapsala etc., fonduri particulare ale ieroschimonahului Gheorghe din Colciu și monahului Emilian Mierlușcă din mănăstirea Cutlumuș, toate necesitînd prezentări detaliate pentru a urmări nu numai evoluția muzicii de cult la români aflați dincolo de granițele țării, ci și a vieții muzicale și a creației liturgice în cea mai autentică tradiție bizantină.

Grație unor încurajări ale câtorva monahi români, adevărați oameni de cultură și de viață duhovnicească – și nu pot să nu-i numesc pe destoinicii stareți și monahi de la schiturile și chiliile românești, *Lacu* – părintele Ștefan Nuțescu, *Sfântul Gheorghe Colciu – Colciu* – ieroschimonahii Dionisie și părintele Ioan, *Prodromu* – părintele Petroniu Tănase, chiliei Sfântul Gheorghe – Kapsala – arhidiaconul Petroniu Cobzariu, *Sfântul Ipatie* – părintele Ilarion, *Adormirea Maicii Domnului* – Xiropotamu – părintele Spiridon, *Acoperământul Maicii Domnului – Lacu*, părintele Isidor, chiliei *Sfântul Ioan Teologul* – părintele Siluan etc. și cărorora trebuie să adaug pe iluștrii monahi francezi, Macarie de la Simonpetra, părintele Ambrozie de la Stavronichita și pe părintele grec, Damaschin de la Grigoriu – deci, grație încurajării și uneori chiar unor demersuri directe ale lor, am reușit să depășesc momentele grele descurajatoare și să am acces la documente unice, despre unele dintre ele neștiindu-se până atunci nici că există. În această lume cu totul inedită am trăit și eu bucuria întîlnirii cu prezența românească în Athos, concretizată nu numai în vestigii și documente, dar și într-un inestimabil tezaur muzical viu, interpretat de mari psalți sau immortalizat în documente de o importanță excepțională pentru istoria evoluției muzicii bizantine cultivată de români.

Înainte de a face câteva considerații generale asupra acestui neprețuit și necunoscut patrimoniu, consider necesar să rememorez câteva momente de excepție trăite în climatul isihast athonit.

Știam, înainte de prima mea descindere în peninsula isihasmului ortodox, ca toți cei din generația mea și din cele precedente, din nuela lui Negruzzi că Alexandru Lăpușneanu este autorul celebrelor mottouri *Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau, Proști, dar mulți!* și *De mă voi scula, pre mulți am să popesc și eu...* și cel care ar fi decapitat la un ospăț 47 de boieri, ale căror căpățâni i le-a arătat soției sale, Ruxandra. Mai știam din analiza pe care am făcut-o operei lui

Alexandru Zirra, ce pornea de la nuvela amintită, că eminentul muzician moldovean îl completa în bună parte pe Negruzzi, găsind resorturile reale psihologice, istorice și sociale ale asprimii voievodului moldovean și ale actelor sale de răzbunare împotriva boierilor trădători. Dar în Athos am întâlnit un personaj cu totul nou: Alexandru Lăpușneanu – ctitor al multor așezăminte de cult sau anexe ale acestora, pomenit la servicii liturgice, pictat pe pereții Mănăstirii Caracalu și veghind la viitorul Ortodoxiei din peretele uneia dintre cele mai mari biserici athonite – Dohiaru, unde este pomenit zilnic. Câtă intuiție dovedise Zirra când anticipa drama psihologică a călugărului Pahomie, fostul voievod, prin intonațiile primului eh bizantin din preludiul ultimului act, chiar dacă locul epilogului operei sale nu este Dohiarul athonit, ci cealaltă ctitorie a lui Lăpușneanu – Slatina! Amintesc acest exemplu deoarece și pentru domeniul urmărit de mine, cel muzical, șocul avea să fie de aceleași dimensiuni și descoperirile trebuie aduse la cunoștința tuturor celor interesați.

Inegalabila contribuție materială și spirituală românească acordată mănăstirilor Athosului l-a făcut pe episcopul rus, Porfir Uspenschi, unul dintre primii cercetători ai vieții athonite, autor al mai multor cărți consacrate isihasmului athonit, publicate înainte de vizita lui Burada în Athos, să afirme că niciun alt popor n-a putut egala pe români în sprijinirea mănăstirilor Sfântului Munte. Istoricii subliniază faptul că, după cucerirea Constantinopolului, a Greciei, Bulgariei și Serbiei de către noul imperiu, cel otoman, domnitorii Moldovei și ai Valahiei au rămas singurii spirijitori ai așezămintelor monahale athonite, care trebuiau să-și plătească tributul lor față de Marea Poartă în schimbul garantării libertății.

De-a lungul secolelor sunt considerate, rând pe rând, românești mai multe mănăstiri athonite. Cutlumușul este numită în multe documente „marea lavră a Țării Românești”, Zografu apare în documentele epocii lui Ștefan cel Mare ca „mănăstirea moldavă”, deoarece marele domnitor moldovean construisese arsanaua, pe al cărei zid este immortalizat numele său în calitate de ctitor și rezidește biserica cea mare, în anul 1475, dăruindu-i cele patru evangheliare, caligrafiate în Moldova, la școala de la Mănăstirea Neamț, de către Teodor Mărișescu și la Putna, de către monahul Filip. Caracalu este reconstruit de Petru Rareș și apoi de Alexandru Lăpușneanu, ale căror chipuri străjuiesc intrarea în biserica mare. Simonpetra este reconstruită din temelii de Mihai Viteazul după ce arsese din temelii și este impresionant astăzi că te întâmpină la intrarea în arhondaric și

în trapeză portretul voievodului Unirii de la 1600. Mănăstirea Dionisiu este considerată de Radu cel Mare, în 1504, ctitoria sa, iar Neagoe Basarab canonizează pe ex-patriarhul ecumenic și ex-mitropolitul Nifon și-i înapoiază moaștele chinoviei unde și-a sfârșit viața, așezate într-un superb chivot, apreciat ca unul dintre cele mai însemnate odoare ale ortodoxiei, construind cel mai înalt turn al curții interioare. Esfigmenu a fost – se pare – ultima mănăstire care a avut șansa de a rămâne chinovie românească, aici găsindu-se la loc de cinste portretul mitropolitului moldovean Veniamin Costachi. Și exemplele ar putea continua, putându-se afirma că nu există mănăstire athonită care să nu fi beneficiat, într-un fel sau în altul, de dărnicia românească ce a căpătat forme concrete în construcții totale și parțiale, reparații, extinderi, amenajări, modernizări, reconstrucții etc. ale unor impresionante monumente de arhitectură funcționale și astăzi, picturi interioare, renovări de picturi, odoare și veșminte de cult și mai ales cărți și manuscrise, multe dintre ele muzicale. Unii dintre grecii nostalgici care mai visează la vechile metoace din România nu știu probabil, sau uită că Athosul însuși devenise în secolele trecute un fel de metoc românesc, voievozii noștri veghind cu responsabilitatea multora dintre bazele bizantine la viața materială și spirituală a Sfântului Munte.

Printre cele mai importante confirmări ale dărnicii românești față de așezămintele athonite trebuie amintite măcar cele mai reprezentative.

La mănăstirea Zografu, portretul lui Alexandru Lăpușeanu se alătură ilustrului său predecesor, Sf. Ștefan cel Mare și celor ale urmașilor lor, Vasile Lupu și Antioh Cantemir, toți completând portretele ctitorilor inițiali, împăratul bizantin Ioan Paleologul și țarul vlahobugarilor, Ioan Asan. Din păcate toți cei patru domnitori moldoveni sunt ascunși privirilor pelerinilor, nu știu dacă intenționat sau nu, dar de mai mulți ani. La intrarea în arhondaricul și în trapeza Mănăstirii Simonpetra te întâmpină marele voievod al Unirii de la 1600, Mihai Viteazul și monahii de aici dovedesc un respect cu totul deosebit românilor, grație ilustrului domnitor mănăstirea reluându-și activitatea după ce în 1580 arsese din temelii. Din înaltul turn de veghe al Mănăstirii Sfântul Pavel străjuiește domnitorul martir Constantin Brâncoveanu, iar intrarea în Mănăstirea Dionisiu este vegheată de cei doi ctitori: împăratul bizantin Alexios III Comnen – în stânga și voievodul ungrovlah Neagoe Basarab – în dreapta, fiecare însoțit de figurile ctitorilor aparținând lumii athonite, Sfântul

Denys și fostul patriarh al Constantinopolului, trecut prin scaunul mitropolitan de la Curtea de Argeș, după mazilirea din fruntea patriarhiei ecumenice. Aici am admirat minunatul Evangheliar cu notație ecfonetică donat mănăstirii de voievodul muntean Mircea Ciobanu și de soția sa, Doamna Chiajna.

Din peretele turnului arsanalei de la Mănăstirea Vatoped te privește, după mai bine de o jumătate de mileniu, chipul lui Ștefan cel Mare, imortalizat pe o superbă placă de marmură, iar turnul arsanalei Zografului stă mărturie în același sens. La Mănăstirea Esfigmenu este imortalizat chipul înaltului ierarh cărturar Veniamin Costachi, iar în biserica de la Dohiaru își doarme somnul de veci mitropolitul moldovean Theofan, singurul ierarh ortodox ce-și are cripta în interiorul unei biserici athonite.

Există credința că Petru Rareș, ca și Lăpușeanu, de altfel, și-ar fi sfârșit viața printre monahii athoniți, fiind pictat pe unul din pereții Mănăstirii Caracalu, față-n față cu urmașul său în scaunul domnesc al Moldovei.

Monahii de la Grigoriu vorbesc cu pasiune și recunoștință despre ctitorul Ștefan cel Mare, cei de la Cutlumuș, despre ctitorul român Nicolae Alexandru, protectorul celebrului Gavriil Protul și despre voievodul valah Vlaicu, cel care a reconstruit mănăstirea, iar cei de la Mănăstirea Filotheu, despre ctitorul Vlad Țepeș. La Zografu se păstrează la mare cinste icoana făcătoare de minuni a Sfântului Gheorghe și cele două prapure-steaguri, care l-au însoțit pe Ștefan cel Mare în crunta înclăștare de la Podul Înalt, iar la Dionisiu poate fi admirat chivotul de argint pentru moaștele Sfântului Nifon, fost patriarh ecumenic și fost mitropolit al Ungrovlahiei, dăruit mănăstirii de Neagoe Basarab. N-am interpretat ca pe o simplă întâmplare faptul că aici se găsește una dintre variantele importante ale *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie* și că monahii de aici au serbat ca pe un adevărat eveniment primirea variantei tipărită la București, pe care le-am donat-o, chiar dacă ei nu știu nici limba română și nici cea slavonă a cărții editate de Dan Zamfirescu.

La Marea Lavră te întâmpină biserica închinată de voievozii români, Sfântului Mihail al Sinadelor și Evangheliarul datat în secolele X-XII, scris cu notație ecfonetică, pe pergament, ferecat și dăruit mănăstirii de Matei Basarab și soția sa Elena – Ms. nr. A – 97 Marea Lavră - Εὐαγγέλιον dar și primul Anastasimatar în limba română, al lui Mihalache Moldovlahul – Ms. nr. Z – 26. În ctitoria Sfântului Athanasie sunt găzduite aceste inestimabile valori, alături de lucrări ale

perioadei patristice. Chipurile voievodului ctitor și donator al prețiosului document liturgico-muzical, Matei Basarab și al soției sale, Elena, deschid minunata carte, fiind desenate pe prima filă, alături de patronul ctitoriei sale, Sfântul Mihail. Anastasimatarul este prima lucrare cunoscută de acest gen în limba română, cu semiografie muzicală cucuzeliană, și necesită o studiere minuțioasă, autorul dovedindu-se tributar numai textului nou, într-o limbă ce mai are de luptat pentru a deveni liturgică, melodica fiind în cea mai mare parte originală, fără a ieși din matca stilistică bizantină. Cântările *Anastasimatarului* și altele aparținând lui Mihalache vor circula în multe manuscrise din Athos și din țară și au fost cunoscute și lui Anton Pann, cel care-l amintește la loc de cinste în incursiunea sa în istoria muzicii bizantine.

Considerând deci acest autentic monument al culturii și muzicii românești și cele două *Lectionare evangelice* ca o anticipare a prezentării corespondentelor muzicale ale recunoștinței pentru sprijinul material efectiv pentru reconstruirea, repararea, extinderea mănăstirilor athonite, vom sublinia faptul că aceste corespondente nu numai că nu au lipsit, chiar dacă unele sunt numai găzduite de fonduri athonite, fiind scrise în țară de către psalți greci sau orientali care au în vedere mărinimia românească.

Gesturile de recunoștință pentru generozitatea voievozilor moldoveni și valahi față de mănăstirile din țară și din Athos se vor concretiza și în cântări specifice – polihronioane, care abundă în manuscrisele athonite. Ele au ajuns aici nu întâmplător, ci fiind donate de familiile domnitorilor, de copii sau de anumiți posesori, putându-se presupune că, cel puțin parțial, au fost practicate și în comunitățile athonite. În fond, astăzi nu putem reconstitui cu precizie drumul unor asemenea creații de omagiere a neprecupețitului sprijin material acordat de familiile domnitoare așezămintelor monastice din țară – unele metoace ale mănăstirilor athonite sau din Sfântul Munte, în epocă nefăcându-se distincțiile naționale care sunt opera secolului al XIX-lea. În perioada precedentă, naționalitatea era substituită de apartenența la ortodoxie și de aceea contribuția românească este element component – de bază – a tradiționalei culturi bizantine de limbă greacă. Operația de identificare a creațiilor liturgice în limba greacă realizate de autori valahi sau români, dar numiți cu primul termen, necesită investigații serioase în numeroasele manuscrise și ea va evidenția în primul rând circulația în manuscrisele copiate și practicate de români, dar și de greci, pentru o perioadă când nu

se făcea nicio distincție între o națiune și cealaltă, caligrafii și psalții aparținând în primul rând ortodoxiei, nedivizată la acea vreme pe criterii naționale.

Șerban Cantacuzino, voievodul valah care și-a legat numele de faimoasa cucerire și ctitorie culturală, Biblia din 1688, este așezat alături de cei patru patriarhi, cel ecumenic, al Constantinopolului – Dionisie, al Alexandriei – Partenie, al Antiohiei – Neofit și al Ierusalimului – Dositei, de către copistul Manuscrisului nr. 5090/979/374 din bogatul fond muzical al bibliotecii Mănăstirii Ivron, copiat în anul 1686. După polihronioanele închinat reprezentanților marilor patriarhii răsăritene și mitropolitului Târnovei, este copiat cel scris în cinstea lui Șerban Voievod – Σέρμπανου Βοεβοόντα, în glasul IV, cel mai frecvent eh al unor asemenea creații omagiale. Tot în cinstea domnitorului Șerban Cantacuzino este scris polihronionul din Ms. nr. 168 din fondul Marii Lavre, „facere” a patriarhului, Athanasie, în Vlahia în timpul vieții domnitorului – ποίημα κύρ Ἀφανάσιου Πατριάρχου...εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας.

Încercăm o primă ordonare cronologică a creațiilor oglindind recunoștința psalților români și greci pentru gesturile domnitorilor români, aflate în fondurile athonite, gesturi ce nu trebuie privite numai ca acte de mărinimie, ci mai ales ca o contribuție esențială, vitală la prelungirea moștenirii bizantine și la apărarea ortodoxiei.

Eminentă slavistă de la Oxford, Anne Pennington, consemna în urmă cu trei decenii apariția unui polihronion închinat domnitorului moldovean, Alexandru Lăpușeanu, cântare scrisă, după toate probabilitățile, în Marea Lavră, în Athos, în vechea slavonă bisericească, dar cu caractere grecești⁸.

Predecesorului lui Șerban Cantacuzino, Grigore Ghica (domnitor al Munteniei între 1660-1664 și 1672-1673 – a doua oară – ani utili pentru datarea manuscrisului copiat mai mult ca sigur în România și ulterior ajuns în Athos) și mitropolitului Dionisie al Ungrovlahiei (1672) li se dedicau alte polihronioane de către mitropolitul Gherman

⁸ Pennington, Anne. E. *Music in Sixteenth Century Moldavia: New Evidence*. În: *Oxford Slavonic Papers*, New series, volume XI, 1978, pp. 64-83; Republicat în ediția bilingvă (engleză și română) în: Pennington, Anne. E. *Music in medieval Moldavia – Muzica în Moldova medievală*, Cu un eseu de D. Conomos – *The Monastery of Putna and the Musical Tradition of Moldavia in the Sixteenth Century – Mănăstirea Putna și tradiția muzicală a Moldovei în secolul al XVI-lea*, Ediție îngrijită de Titus Moisesescu, Traducere din limba engleză de C. Stih-Boos, București, Editura muzicală, 1985.

al Noilor Patre, care se alăturau celor dedicate patriarhului ecumenic de Constantinopol și unui mare slujbaş domnesc, Mihail Postelnicu – Ms. nr. 5071/951/185, păstrat în bogatul fond arhivistic de la Mănăstirea Iviron, străjuit de celebra icoană făcătoare de minuni a Portaitisei – Portăriței. Polihronionul pentru mitropolitul Ungrovlahiei Dionisie – Πολυχρόνιον... ΟύγγροΒλαχίας... Διονύσιον... – ne ajută la datarea fără dubii a copierii manuscrisului în timpul celei de-a doua domnii a lui Grigore Ghica, 1672 și la explicarea provenienței sale: mitropolitul Dionisie este întronizat în anul 1672 și s-a numărat printre viețuitoarii mănăstirii unde este păstrat manuscrisul, ulterior devenind starețul unui metoc al Ivirului din Moscova și apoi al mănăstirii bucureștene Radu Vodă, metoh al aceleiași mănăstiri athonite. Este posibil ca și celălalt polihronion al arhierului Gherman, aflat în Ms. nr. 313 din biblioteca Mănăstirii Xiropotamu, să fi fost dedicat aceluiasi domnitor valah, nepominalizat în textul cântării, sau urmașului său – εις τὸν φρόνον ΟύγγροΒλαχίας – la tronul Ungrovlahiei.

Un polihronion asemănător închinat mitropolitului valah Teodosie (1668-1672 și 1679-1708) este copiat în *Antologhionul – Papdichie* nr. 98 din fondul bibliotecii Mănăstirii Sfântul Pavel – *Σήμερον στολίζεται...χαίροις Ούγγροβλαχίας...κύριε Θεοδόσιε – Astăzi împodobeste-te..., bucură-te Ungrovlahie... kirie Theodosie...*

Voievodul martir Constantin Brâncoveanu a beneficiat și el de polihronioane pe măsura spirijinirii ortodoxiei. Elogiilor pe care i le aduce Filothei sin Agăi Jipei în monumentală *Psaltichie rumânească* din 1713, echivalentul muzical al *Bibliei* de la București, carte tipărită în timpul predecesorului său, se adaugă varianta polihronionului în glasul IV, necunoscut până acum cercetătorilor români, din Ms. nr. 166 aflat în fondul bibliotecii Stavronichita, ff. 159-162v, intitulat: *Ἐτερος πολυχρνιασμός ἀφεντηκός τῆς Ούγγροβλαχίας... – Πολυχρόιον... Ἰωάννην Κωνσταντίνο ν Βοεβόδαν... Alt polihronismos pentru voievodul Ungrovlahiei... Ioan Constantin Voievod...*

Acest polihronion este, la rândul lui, însoțit de un altul necunoscut bizantinologilor români și anume cel dedicat marelui mitropolit al epocii brâncovenesti, Teodosie. Este creația lui Hrisafi cel Nou – *Πολυχρνιασμός τὸν πανιερώτατον μιτροπολίτην Ούγγροβλαχίας κ. κ. Θεοδόσιον..., ποίημα Χρισάφου τοῦ νέου – Polihronismos pentru Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei, k. k. Theodosie..., facerea lui Hrisaf cel Nou – în același glas, IV. Cercetarea comparată a polihronionului închinat lui Constantin Brâncoveanu,*

citată mai sus – de pe filele 163v-166 – care nu are precizat autorul și a celui copiat în *Psaltichia rumânească* a lui Filothei sin Agăi Jipei – Ms. nr. 61 din Biblioteca Academiei Române, ff. 54v-55, ne-ar putea releva același autor, ulterior putându-se stabili cronologia lor. Un alt polihronion închinat aceluiași voievod ne întâmpină în Ms. nr. 90/993 din fondul mănăstirii sârbești Hilandar. Copierea acestei cântări de omagiere a dărniceii ultimului domnitor român pământean, creată de patriarhul Constantinopolului, Athanasie – ποίημα κυρῶ Αφωνασίου – facera lui kir Athanasie în mai multe manuscrise de la aceeași mănăstire și de la altele, confirmă marea ei popularitate încă în timpul vieții ctitorului multor așezăminte monahale athonite și în memoria căruia se păstrează în Mănăstirea Sfântul Pavel un frumos paraclis care va fi patronat de icoana martirului pentru cauza ortodoxiei. Cercetarea comparată a versiunii polihronionului domnesc din fondul de la Stavronichita și a celui din Manuscrisului nr. 61 din Biblioteca Academiei Române și a celui publicat de Gheorghe Ciobanu⁹, ar înlesni stabilirea ordinii copierii lor dar și alte date necesare investigării în profunzime a documentelor în care ele apar.

Domnitorii fanarioți vor continua să ajute material mănăstirile athonite, devenind ctitori ai multor locașuri de închinăciune, pomeniți ca atare și la sujele din zilelor noastre, cum ar fi Xenofont, Xiropotamu, Panteleimon, Stavronichita etc. Și ei vor beneficia de atenția creatorilor din țară și din Athos, cei care le dedică polihronioane de mulțumire. Printre ei reține atenția Mihail Racoviță al Moldovei, căruia celebrul protopsalt grec – Ἀναστασίου Παψανιώτου – Anastasie Rapsaniotul, cum apare în codice, îi închină piesa din Ms nr. 137 din Mănăstirea Xenofont: Πολυχρονισμὸς τοῦ Βοεβόνδα Μολδαβίας... Κυρίου Ἰωάννην Κωνσταντίνου Μιχαήλ Ράκοβιζα – Polihronismos al voievodului Moldovei... Domnul Ioan Constantin Mihai Racoviță.

Pentru domnitorul muntean, Nicolae Mavrocordat Κυρίου Ἰωάννην Νικολάου Ἀλεξάνδρου Βοεβόνδα – cum este pomenit în cântarea respectivă – a fost scris un polihronion asemănător de către ieromonahul Climent Grădișteanu, copiat de el însuși în Ms. nr. 158 din fondul Mănăstirii Xenofont. Fiului său, Ioan Mavrocordat, domnitor a toată Moldova – πάσις Μολδοβλαχίας Ἰωάννην Βοεβόνδα – cum apare în codice, îi închină piesa din Ms nr. 137 din Mănăstirea Xenofont.

⁹ Ciobanu, Gheorghe. *Muzică instrumentală, vocală și psaltică din secolele XVI-XIX*, București, Editura muzicală, 1978, pp. 114-126.

Unele din aceste creații, corespondentele muzicale ale vestigiilor istorice dar și ale monumentelor arhitectonice, literare și de artă, au atras atenția, încă de la sfârșitul al XIX-lea, unor specialiști occidentali ca Spyr. Lambros și întăresc ideea generozității ortodoxiei românești, datele respective fiind uneori preluate, din păcate, în mod diletant și de către unii cercetători români, care uită în multe cazuri să citeze sursa intermediară, pentru a-i face pe cititori să creadă că ar fi cunoscut documentele originale. Singura preluare științifică a materialului din cataloagele lui Lambros – și printre manuscrisele prezentate sunt multe muzicale – aparține academicianului Virgil Cândea¹⁰ și cele două cărți amintesc de acribia și exhaustivitatea lui Nicolae Iorga.

Și exemplele ar putea continua, practic fiecare dintre cele douăzeci de mănăstiri athonite beneficiind de ajutoare românești considerabile și vitale pentru existența lor, evidențiate într-o formă sintetică de excepție, pentru perioada cuprinsă între primele afirmări ale prezenței românești în Athos până la anul 1654, de către istoricul român trăitor la Paris, Petre Năsturel, în lucrarea ce a avut un mare rol și în documentarea noastră¹¹. Trebuie adăugate aici și polihronioanele aflate în alte fonduri, dar create de autori stabiliți definitiv sau temporar în Athos, pentru voievozi români, cum ar fi cazul Manuscrisului nr. 258 din Mănăstirea Leimonos – celebrul Manuscris de la Dobrovăț, în care Titus Moisescu a identificat un polihronion pentru „Ioan Voievod al întregii Ungrovlahii”, cu inscripția: „Pentru slava domnitorului Valahiei”, creație a lui Luca Aghioritul, care putea fi de naționalitate român și legat într-un fel sau altul legat de domnitorul căruia îi închină cântarea. Nu a fost identificat domnitorul inspirator al acestui polihronion¹², dar pe noi ne interesează aici doar faptul că psalții athoniți se numără și ei printre creatorii de polihronioane închinare binefăcătorilor voievozi români. Cu aceleași șanse de stabilire a apariției cronologice și de depistare a unor date necesare investigării aprofundate a documentelor

¹⁰ Cândea, Virgil. *Mărturii românești peste botare. Mică Enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*, vol. I și II, București, Editura enciclopedică, 1991 și 1998.

¹¹ Năsturel, Petre Ș. *Le Mont Athos et les roumains*, Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siècle, 1654, Roma, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1986.

¹² Moisescu, Titus. *Manuscrisul de la Dobrovăț*, București, Editura muzicală, 1994, p. 11.

se prezintă polihronioanele aparținând lui Athanasie Iviritul, dedicate unor voievozi români, unul copiat în Ms. grecesc nr. 152 din Biblioteca Academiei Române și cel depistat de Ozana Alexandrescu în Ms. EBE 2847 din fondul Bibliotecii Naționale din Athena¹³. Cercetătoarea contrazice o mai veche atribuire eronată a polihronionului din Ms. gr, nr 152, domnitorului Ungrovlahiei, Ioan Nicolae Mavrocordat, numele scris pe document fiind în realitate a lui Nicolae Petru Mavrogheni, peste care ulterior s-a scris, destul de neclar, numele lui Mihail Constantin Șutu, completând și corijând un catalog precedent, incomplet și cu multe inadvertențe, consacrat polihronioanelor. Și aici vom reține doar faptul că această creație aparține unui athonit, probabil de cetățenie română ca și în cazul polihronionului dedicat mitropolitului Teodosie, al aceluiași autor, copiat în Ms. gr. nr. 564 din fondul Bibliotecii Academiei Române.

Vom preciza faptul că asemenea gesturi de recunoștință vor continua și în perioadele următoare, unele dintre cântările dedicate domnitorilor și mitropoliților oferind repere pentru datarea și localizarea unor documente muzicale. Este cazul *Manuscrisului nr. 3740* din Prodrumul – un *Engolpion sau știubeiu și flori alese de cântări bisericesti*, în care sunt copiate două polihronioane – *Mulți ani facă Domnul* (Gheorghe Bibescu) și *Mitropolitul Calinic...*, ambele în glasul VIII. Poate fi vorba de Calinic Miclescu, mitropolit al Moldovei, devenit în 1875 ierarh al Munteniei și de boierul Gheorghe Bibescu, ctitor sau sprijinitor al unei mănăstiri unde s-au practicat cele două cântări omagiale. Și domnitorii ce au urmat Unirii au beneficiat de polihronioane adecvate care pot fi utilizate și pentru descifrarea perioadei și locului unde au fost copiate manuscrisele muzicale în care ele apar. Amintim *Oadă pentru domnitorul Carol – Miluiește, Doamne, miluiește, apără, ferește și păzește...* – glasul VIII și cea „pentru Mitropolitul, clerul Țării și Poporul – *Trăiască mulți ani mitropolitul Nifon...* – în același glas VIII, creații ale lui G(h)eorg(i)e Căciulescu, cântăreț din Câmpulung Muscel și autor al mai multor cântări din *Antologia sau floarea cântărilor peste an* – manuscris fără număr de inventar din biblioteca Prodrumului, scris înainte de anul 1873, de elevul său, Costache Popescu. Pentru regele Marii Uniri, Ferdinand, am descoperit în *Ms. nr. 428* de la

¹³ Alexandrescu, Ozana. *Polihronioane dedicate unor domnitori și ierarhi români – o evaluare*. În: *Muzica*, București, Serie nouă, Anul XII, nr. 2(46), aprilie-iunie 2001, pp. 142-150.

Mănăstirea Sfântul Pavel *Cântări foarte frumoase la Tedeumuri – Mulți ani trăiască Majestatea Sa, Regele nostru, Ferdinand Întâiu(I) și Regina Maria –* pe cele opt glasuri, de Iosif Cioroianu(I) urmat de *altul – pentru episcopul Sofronie al Râmnicului Severin –* glasul VIII și de o nouă versiune în glasul V.

Nu găsim lipsită de importanță prezența în aceste documente a simbolului tricolor, în semnele de carte sau chiar în unele desene, așa cum le găsim și pe pereții frumoasei biserici a schitului Prodromu. Monahii români din Athos au adaptat foarte ingenios și înțelept textul ecteniilor, în care se roagă pentru patriarhul Constantinopolului, pentru starețul și membrii comunității în care viețuiesc, pentru biserica în care se săvârșește slujba, pentru Sfântul Munte, dar și pentru *țara aceasta, țara noastră* și pentru credincioșii participanți sau care „ne-au poruncit să ne rugăm pentru ei”. Se exprimă astfel dubla apartenență, athonită și română a viețuitorilor Sfântului Munte descinși din spațiul carpatic. În câteva manuscrise muzicale am găsit un alt simbol interesant al acestei apartenențe duble: vulturul bicefal, emblemă a vechiului Imperiu Bizantin, preluată apoi și de voievozii români, tutelează, într-un desen din peniță, cele două steaguri, al Greciei și al României. Se vor adăuga frecventele cântări bilingve, dar și cele cu text românesc, scris nu numai cu literele alfabetului chirilic dar și ale celui grecesc.

În pofida marilor ctitoriri, amintite doar în parte, românii vor putea abia în partea a doua a secolului al XIX-lea să-și construiască un lăcaș propriu impunător, rivalizând cu multe dintre marile mănăstiri – schitul Prodromul, ctitorit de călugări moldoveni și care în prezent are, din multe puncte de vedere, un statut net superior anumitor mănăstiri grecești, dar care nu-și poate obține statutul meritat și mult dorit, din motive ce țin de faptul că în ultima vreme numărul mănăsirilor din Athos s-a redus la douăzeci, restul fiind schituri și chilii, subordonate marilor mănăstiri (este vorba de aproximativ 300 de altare). Prodromul a demonstrat pe parcursul unui secol și jumătate un mare potențial spiritual, duhovnicesc și cărturăresc, dispunând de o bibliotecă ce se apropie de cifra de 10.000 de volume, printre ele numărându-se cărți rare din trecutul cultural românesc, dar și tipărituri muzicale românești și grecești și mai ales manuscrise muzicale, fiind din acest punct de vedere una dintre cele mai bogate din Athos. Aici se păstrează manuscrisele originale ale lui Nectarie, care vor necesita o prezentare detaliată, la loc de cinste situându-se *Stibirarul, Doxastarul, Matbimatarul și Probodul*

Domnului. Printre valorile Prodromului, alături de cele 12 volume ale impresionantului Istoric al Athosului și al schitului românesc Prodromul, alcătuite și caligrafiate de Irinarh Șișman, trebuie amintite copia Psaltichiei rumânești a lui Filothei sin Agăi Jipei, realizată la anul 1717, la numai patru ani de la varianta originală – Ms. nr. 4020.

O puternică vatră spirituală românească athonită se va dovedi schitul Lacu, așezat în cel mai izolat loc din Athos și grupând mai multe chilii în majoritate românești, unde s-au nevoit monahi moldoveni, basarabeni și munteni, din rândul cărora se vor afirma și figuri reprezentative de cântăreți, creatori și copiiști, în frunte cu Gavriil Monahul și Iacov Lăcanu. Chiliile Bunavestire, Acoperemântul Maicii Domnului și Sfântul Nicolae, precum și biserica centrală a schitului păstrează documente muzicale prețioase, unele total necunoscute până în prezent (în schimb sunt atribuite de un catalog recent, manuscrise inexistente). Aici, în prezent se conturează un adevărat centru cărturăresc patronat de ieroschimonahul Ștefan Nuțescu, traducător și editor de cărți și unde au fost tipărite mai multe impresionante volume cu cântări aghioritice – Buchet muzical athonit: *Vecernia, Utrenia și Liturghia* – urmate de *Paraclisul Maicii Domnului, Cântări la Înviere, Polielee, Anastasimatarul*. O mare parte a manuscriselor muzicale copiate și pe care s-a practicat cântarea în limba română în comunitățile românești de la Lacu se găsește în prezent în inventarele Mănăstirii Sfântul Pavel, unde am reușit să am acces, după mari și repetate insistențe și eforturi, abia în cel de-al cincilea an al descinderii mele în Sfântul Munte.

În preajma Vatopedului s-au clădit trei chilii românești: Sfântul Gheorghe-Colciu, Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul și Sfântul Ipatie, toate depozitare de interesante manuscrise muzicale românești din secolele al XIX-lea și al XX-lea, din păcate unele atribuite eronat, altele ignorate. Explicația prezenței de manuscrise muzicale în aceste trei chilii românești constă în faptul că aici au trăit și trăiesc monahi cu mare dragoste și atracție pentru cântarea liturgică. La Sfântul Ipatie a trăit ultima parte a vieții și este înmormântat un mare iubitor de cultură românească și de cântare în limba natală, arhimandritul Dometie Trihenea, fost stareț al Mănăstirii Zoografu, cel care a salvat de la pieire sau înstrăinare multe manuscrise muzicale aflate în prezent la schitul Prodromul și într-o mică parte în chilie unde s-au adunat în genere monahi ardeleni, putând fi considerată o chilie ardelenescă. Nu întâmplător aici se păstrează unul din cele două manuscrise athonite copiate de George

Ucenescu și nu este exclus ca și celălalt, aflat acum la Prodromul, să fi ajuns aici tot de la Sfântul Ipatie. Chilia Sfântul Gheorghe-Colciu a avut de la fondare un eminent psalt în persoana fostului stareț, chemat recent la Domnul, un adevărat model de ieroschimonah, Dionisie Ignat, descins din Vornicenii Dorohoiului. Lui se datoresc multe manuscrise din fondul de aici, copiate în cel de-al patrulea deceniu al secolului trecut. Chilia depozitează aproximativ 1500 de cărți și manuscrise inventariate, un loc aparte ocupându-l cele muzicale, tipărituri – aici se păstrează majoritatea celor muzicale din secolul al XIX-lea, tipărite la Constantinopol, Viena sau în centrele românești: București, Mănăstirea Neamț, Iași, Buzău, Râmnicu Vâlcea, etc. Figură ilustră și respectată de toți aghiorții, părintele Dionisie este ultimul reprezentant al școlii lui Nectarie, fiind discipolul elevului acestuia, Iacob Deciu. Cealaltă chilie din apropiere, cu hramul Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, a numărat printre membrii ei mari iubitori de cântări liturgice în limba română, ca basarabenii Ilie Hulpe sau Ilie Guțu.

În două dintre chiliile din Kapsala – Sfântul Gheorghe și Evangelismos – am avut bucuria să găsesc creații ale lui Nectarie și ale altor psalți români. Investigările de aici m-au trimis la mănăstirea Pantocrator, unde am fișat un bogat material muzical, printre care mi-a atras atenția o antologie completă dedicată slujbei Sfântului Gheorghe. Multe dintre manuscrisele de aici nu sunt cunoscute nici bizantinologului grec Gregorios Stathis.

O altă chilie românească ce găzduiește un frumos fond muzical de manuscrise și păstorită în prezent de părintele Spiridon este Adormirea Maicii Domnului, pendinte de Mănăstirea Xeropotamu, mănăstire unde se afirmă că s-ar afla peste 1000 de documente referitoare la români, în totalitate inedite.

Două chilio românești din Provata, dependente de Marea Lavră, cu hramul Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul și Sfântul Ioan Teologul păstrează cu pioșenia cuvenită mai multe manuscrise muzicale în limba greacă și română. Aceste așezăminte românești vor deveni importante depozitare de manuscrise muzicale, după ce găzduiseră figuri reprezentative de psalți, dascăli, copişti și creatori de cântări de cult.

În cele aproximativ douăsprezece luni de documentare athonită am avut privilegiul de a fi unul dintre fericiții părtași la grandioasele servicii de cult – renumitele și mult așteptatele privegheri și hramuri, în care au apărut psalții reprezentativi ai Sfântului Munte,

uneori chiar integrându-mă în aceste grandioase servicii de cult, cum ar fi participarea cu patru studenți români, în calitate de psalți, la hramul paraclisului de pe vârful Athon (aflat la peste 2000 de metri altitudine).

În genere, în Muntele Athos se practică mai multe genuri de cântare:

- în cele mai multe lăcașuri de cult se cântă monodic, cu diferite feluri de isoane (simple, sau cu octave și cvinte, în unele cazuri cu schimbări frecvente) și în limba greacă, afirmându-se mai multe formații monahale, cum sunt cele ale cunoscuților psalți Danielei, Thomadei, psalții de la Simonpetra (invitați la toate marile servicii de cult), cea de la Vatoped, Simonpetra, Filotheu, Dionisiu etc. Aceștia din urmă mi-au dăruit înregistrări pe CD foarte importante pentru noi, cuprinzând cântări ale ilustrului psalt, care și-a desfășurat activitatea și în țara noastră, mitropolitul Gherman al Noilor Patre;

- marile mănăstiri au psalții lor, care cântă individual sau în grupuri mici, muzica bizantină tradițională, nelipsită de la fiecare serviciu de cult: liturghie, vecernie, utrenie, priveghere etc;

- în comunitățile românești mai mari – Prodromul, Lacu, Sf. Gheorghe – Colciu, Sfântul Ipatie, Adormirea Maicii Domnului, Provata etc – se practică aceeași muzică tradițională în limba română și trecută prin filtrele sensibilității românești și prin pana unor mari psalți din țară (Filothei Jipa, Mihalache Moldovlahul, Iosif Protopsaltul, Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Nectarie Frimu, Visarion Protopsaltul Dimitrie Suceveanu, Varlaam Barancescu, Gheorghe Scofariul ș.a.) sau din Athos (Nectarie Vlahu ieroschimonahii Gherontie și Iacov, Macarie Lăcanul, Ignatie Ierodiaconul ș.a.);

- marile privegheri beneficiază și de prezența unor cântăreți veniți din Orient, copecii, sirieni, palestinieni, libanezi, zairezi, congolezi etc și care cântă în stranele athonite în limbile lor, cel mai frecvent în arabă;

- am întâlnit în practica multor athoniți greci creații ale unor psalți români, scrise în limba greacă: Iovașcu Vlahu, „protopsaltul Curtții Ungrovlahiei”, prezent în multe manuscrise muzicale din Athos și din Viena, dar și în biblioteca Bibliotecii Academiei Române, Ioan Vlahu, Calist de la Mărgineni dar mai ales Nectarie Vlahu și ale unor cântăreți greci care și-au exercitat calitățile și la noi în țară: Gherman Neon Patron, autor al unor prețioase codice muzicale din secolul său, al XVII și ale celor următoare: Damian Vatopedinul Ἱερομόναχος Βατοπεδινός – dascăl și protopsalt al Moldovlahiei

διδασκάλος καὶ πρωτοψάλτος τῆς Μολδοβλαχίας – cum apare în manuscrisele muzicale, este autorul cântărilor din cele două codice grecești de la Vatoped și la Marea Lavră: *Mathimatarul stibirarului*, din 1679 – *Ms. nr. 1473*, păstrat în mănăstirea athonită unde a fost închinoviat și *Stibirarul* copiat în anul 1680, aflat în prezent în fondul bibliotecii din Marea Lavră a Sfântului Athanasie – *Ms. E 16*.

Nichifor Cantuniari, arhidiaconul patriarhiei din Constantinopol, care „paradosește cântările și alcătuirile sale” la Școala de psaltichie de la Iași, având printre elevi pe Visarion de la Mănăstirea Neamț, așa cum arătat în prima încercare monografică a protopsaltului nemțean¹⁴, este prezent în documente muzicale athonite, cum ar fi *Ms. bilingv nr. 1048* din fondul chiliei românești Sfântul Gheorghe – Colciu, scris în anul 1832, (nu cu notație cucuzeliană, cum s-a afirmat, ci în cea hrisantică!), cu mai multe heruvice; îl regăsim cu polieleul – *Robii Domnului*. . . – glasul VIII, „compus în limba greacă, în sistemul vechi(u) de Nichifor arhidiaconul Antiohiei și refăcut în metoda nouă de G. Paraschiadi, fost primul psalt(u) al Mitropoliei din Iași și tradus în românește de D(omnul) Dimitrie Suceveanu, primul psalt al Mitropoliei din Iași”. Patru stihiri din polieleu le-am găsit în *Ms. nr. 3843* din Prodrogul, scris de ieromonahul P. Balmuș;

– la Mănăstirea Panteleimon, numită și Rusicon, se cântă, de obicei, în două moduri: monodic – în limba greacă medievală și coral – în limba rusă sau slavonă;

– la Mănăstirea Hilandar și Zografu se încearcă revenirea la tradiția cântării slavone, practică în formă corală și/sau monodică.

Nu trebuie uitat faptul că mănăstirile athonite sunt singurele care mai practică amplele poeme liturgico-muzicale de tipul anixandarelor, polieleelor, chinonicelor, desfășurate pe spații mari de timp, cum ar fi cele dintâi, care, în varianta lui Ioan Cucuzel, durează aproape două ore. Tot aici se mai practică în continuare cântări care trec prin toate cele opt glasuri, cum ar fi troparele de la litia unor sărbători împărătești: Nașterea și Botezul Domnului, Pogorârea Sfântului Duh, Adormirea Maicii Domnului etc.

Inegalabila contribuție materială și spirituală românească acordată mănăstirilor Athosului l-a făcut pe episcopul rus, Porfir Uspenschi,

¹⁴ Vasile, Vasile. *Visarion Protopsaltul – reprezentant de seamă al Școlii muzicale de la Neamț*. În: *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria Teatru, Muzică, Cinematografie, București, Tomul 39, Editura Academiei Române, 1992, pp. 93- 98.

unul dintre primii cercetători ai vieții athonite, autor al mai multor cărți consacrate isihasmului athonit, publicate înainte de vizita lui Burada în Athos, să afirme că niciun alt popor n-a putut egala pe români în sprijinirea mănăstirilor Sfântului Munte. Istoricii subliniază faptul că, după cucerirea Constantinopolului, a Greciei, Bulgariei și Serbiei de către noul imperiu, cel otoman, domnitorii Moldovei și ai Valahiei au rămas singurii spirijnitori ai așezămintelor monahale athonite, care trebuiau să-și plătească tributul lor față de Marea Poartă în schimbul garantării libertății.

Este momentul să evidențiem rolul Athosului în evoluția muzicii bizantine, rămas până astăzi locul cel mai apropiat de tradiția patristică în toate domeniile teologice, inclusiv în cel liturgico-muzical. Din secolul al X-lea, când se pun temelile marilor mănăstiri athonite, Marea Lavră, Iviron, Vatoped etc, cântarea bizantină va găsi aici mediul cel mai prielnic pentru conservare în cea mai autentică formă. Aici se va muta centrul ortodoxiei mai ales după căderea Constantinopolului și voievozii români se vor simți chemați să preia rolul bazileilor bizantini în ceea ce privește apărarea ortodoxiei și a vieții ei spirituale. În Athos, la Marea Lavră și-a desfășurat activitatea Sfântul Ioan Cucuzel, autor de cântări calofonice bogat ornamentate și creator al unei semiografii muzicale care-i poartă numele și care se va practica până în primele decenii ale secolului al XIX-lea, când se impune reforma hrisantică, generatoare a „noii sisteme”, mai simplă și mai accesibilă, în uz și în timpurile noastre în practica ortodoxă. Discipolii săi vor crea o vastă literatură de cult care va împodobi slujbele religioase ce-și statornicesc permanența, practic rugăciunea, luminița untdelemnului (uleiul de măsline) și cântarea necunoscând întreruperi. Se ajunge la o adevărată specializare a psaltților care se îngrijesc continuu de desăvârșirea cântărilor de cult. În timp se înregistrează o adevărată diversificare a celor chemați să slujească muzica, apărând creatorii, cântăreții, copiștii, însoțiți de ucenicii lor ce preiau de la dascăli secretele unei cântări cât mai adecvate momentelor liturgice. Este de-a dreptul flatant pentru noi, românii, să constatăm că în documentele investigate titlul atribuit lui Ioan Cucuzel – „dascălul tuturor protopsaltților” este transferat și celui considerat de greci „al doilea Cucuzel” – Nectarie Crețu, descins din școala de psaltichie de la Huși, a lui Sofronie Miclescu, în care s-a format și celălalt Nectarie, cu care este confundat de multe ori „protopsaltul protopsaltților” și trecuți amândoi prin puternica vatră muzicală de la Mănăstirea Neamț.

La Athos și-a desăvârșit înduhovnicirea marele reformator al monahismului sud-est european, Paisie Velicicovschi, viitorul stareț al lavrei de la Neamț, unde înflorește vestita școală muzicală a lui Iosif Protopsaltul și unde se va afirma prima dată cântarea corală ce avea ca model pe cea de la Petersburg, realități detaliate în demersuri anterioare¹⁵.

Care sunt primele concluzii al acestor investigări neîncheiate încă?
Încercăm o prezentare sistematică:

– completarea datelor despre evoluția muzicii bizantine în cele două medii: athonit și românesc, cu evidențierea rolului excepțional al psalților români în exighisirea, dar și în păstrarea tradiției cântărilor de cult, unul dintre cele mai elocvente exemple constituindu-l cunoscutul *Canon al Stâlpărilor*, studiat de Gheorghe Ciobanu¹⁶, existent și în fondurile athonite și anume într-un manuscris neînregistrat, de la chilia Bunavestire din Lacu și în unul din manuscrisele copiate de elevii lui Ghelasie Basarabeanu aflat la Sfântul Pavel;

– întoarcerea creatorilor români la cele mai autentice izvoare bizantine: Sf. Ioan Damaschin, Sf. Ioan Cucuzel, Iacov Protopsaltul, Balasie Preotul etc. – prezenți în manuscrisele parcurse și constituind și un reflex al curentului paisian, de apel obligatoriu la izvoarele patristice;

– materialul investigat până în prezent ne permite afirmația că în documentele athonite se găsesc cântări ce se extind pe mai bine de un mileniu, de la cele ale Sfântului Ioan Damaschin și Ioan Cucuzel până la psalții timpurilor noastre, printre care se numără și mai mulți români în viață, discipoli ai ucenicilor direcți ai celui considerat al doilea Cucuzel – Nectarie Vlahu și ai școlii lui, și anume: ieroschimonahul Dionisie, ieromonahul Petroniu, ierodiaconii Macarie, Ioan de la Lacu și Petroniu de la Kapsala, monahul Nectarie de la Prodromu, Prodromu și alții;

¹⁵ Vasile, Vasile. *Iosif Protopsaltul*. În: *Muzica*, București, Serie nouă, Anul XII, nr. 3 (47), iulie-septembrie 2001, pp. 100-134; *Idem*. *Dezvoltarea muzicii religioase în timpul stăreției Sf. Paisie Velicicovschi (cel Mare)*. În: *Teologie și viață*, Iași, serie nouă, An IV (LXX), nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1994, pp. 84-102; *Idem*. *Mănăstirea Neamț – străveche vatră de muzică românească*, Iași, Editura Trinitas, 2003.

¹⁶ Ciobanu, Gheorghe. *Originea Canonului Stâlpărilor alcătuit de dascălul Șărbăban*. În: *Mitropolia Olteniei*, Craiova, nr. 5-8, mai-august 1970, p. 780; Republicat în: *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. I, București, Editura muzicală, 1974.

– studierea avizată, pe bază de documente, a transformărilor suferite în urma reformei semiografiei din anul 1814 și a îndelungatului și beneficului proces de românire a cântărilor de cult – în manuscrisele athonite, de exemplu, întâlnim toți cei trei termeni, grecesc, slavon și românesc, care definesc aceeași cântare atribuită lui Antinoghen Martirul, episcopul (secolul III): doxologie, slavoslovie și preamărire;

– explicația corectă a consecințelor reformei hrisantice, acceptată fără niciun fel de rezervă de acei călugări care au considerat schimbarea calendarului o gravă erezie și care se conduc și astăzi după ora bizantină și descoperirea unor valoroase contribuții românești la cultivarea muzicii bizantine și la aplicarea reformei hrisantice: popa Traian scria la Iași, dar nu sub protecția lui Iosif Naniescu, cum s-a afirmat în repetate rânduri – eminentul mitropolit moldovean era copil la această vreme sau ucenic la mănăstirea basarabeană Frumoasa – ci a lui Veniamin Costache, trei valoroase manuscrise muzicale aflate în Athos, la Mănăstirea Xenofon – Ms. nr. 129, 136 și 148; în perioada imediat următoare se înregistrează *Antologia* lui Hristache Logofătul în limba greacă și datată în 1832 – Ms. nr. 5026 din Prodromul, în care „din toate glasurile am ales”, acordând prioritate celor „mai întâi frumoasă peste toată psaltichia și cu cratimele lor despărțite”; *Cartea de musicie împodobită cu feluri de cântări alese ale Vecerniei, Utreniei și de ale Sfintei Liturghii*, copiată în 1844, de arhimandritul Ștefan – Ms nr. 5268 și *Liturghierul* protopsaltului hușean, Axentie Roșculescu, început în 1847, în care el apare și ca autor de cântări grecești (heruvice, axioane), manuscris continuat de Ignatie Prodromitul și Mathei Vato-pedinul – Ms. nr. 5292, toate din Prodromul;

– contribuția psaltților athoniți la conturarea acestui specific românesc al cântării de strană, mai ales din mediile monastice și la formarea limbii române literare, fenomen total neglijat de filologia noastră ;

– studierea primului Anastasimatar în limba română, scris de Mihalache Moldovlahul, în al patrulea pătrar al veacului al XVIII-lea;

– descoperirea unor iluștri psalți, creatori, și tălmăcitori români din Athos necunoscuți încă cercetării românești: Macarie Lăcanul – tălmăcitor al anixandarelor scrise în limba greacă, de Kiriac Zaharescu din Mănăstirea Xenofon, Iacov Protopsaltul, Ignatie Ierodiaconul și Protopsaltul – traducătorul cântărilor lui Mathei Vato-pedinul, Gherontie Psaltul, Theofilact Niculescu, Clement Cântărețul,

Serghie Protopsaltul, Ignatie Semenitul, Ionichentie Schimonahul și Cântărețul, Teofan – amintit ca autor al unui axion în limba română și greacă din Ms. nr. 3843 din fondul prodromit etc.;

– descoperirea unor creații ale unor psalți din țară mai puțin sau deloc cunoscuți, printre care enumerăm pe Dionisie Fotino – autor al axionului *De Tine se bucură...* – glasul I tetrafon, copiat în Ms. nr. 3321 din Prodromu, Mantu Ionescu, Alexandru Mirea, Manolache Hristea, Pană Brăneanu, Iancu Niculescu etc; Dionisie Fotino ne interesează în mod deosebit pentru implicațiile sale de istoric (autor al celor trei volume ale Istoriei generale a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și Moldovei – după titlul dat de traducătorul în limba română, George Sion – 1859 – tipărite în limba greacă, la Viena, în 1818-1819), pedagog (printre ucenicii lui numărându-se Anton Pann și viitorul episcop Chesarie al Buzăului), pictor, poet, scriitor și psalt legat de spiritualitatea românească, în al cărei climat își desășoară activitatea până la moartea sa prematură, la București, în anul 1821. Descendent al școlii de la Constantinopol, a lui Iacob Protopsaltul și Petru Vizantie, cunosător al fortepianului, cum precizează Anton Pann, profesor de psaltichie la Mănăstirea Căldărușani și București, autor al *unei Didascalii teoretice și practice a muzicii bisericești, al Noului Doxastar și al Noului Anastasimatar*, scrise la București și care au stat la baza cărților omonime ale lui Anton Pann, tipărite în 1841, 1853 (al doilea tom) și 1854. Am identificat multe dintre „facerile” sale în documentele muzicale athonite. Amintim câteva: axionul *De Tine se bucură...* – glasul I tetrafon copiat în Ms nr. 3321 din Prodromul, o *Antologhie de cântări* din ultimul sfert al secolului al XIX – lea și primul deceniu al celui al XX-lea; slava polieleului, în glasul V, „facere a răposatului Dionisiache Moraitul” din *Antologhionul* atribuit lui Anton Pann, din fondul prodromit, fără număr de inventar, scris înainte de anul 1831; irmosul *Pre Tine, Maica lui Dumnezeu...* – glasul V, „facere a lui Dionisiache Moraitul, mai întâi grecește și tradus în românește, din porunca Prea Sfin(țitului) Episcopul Buzăului, D. D. Kesarie, de ierodiaconul Iosif Naniescu, la anul 1841, aprilie 26” și eotinala glasului VII diatonicesc – *Lacrămile Mariei...* – „facere a lui Dionisiache Fotino, tradusă în românește de D(omnu)l(u) Anton Pană(sic) și mai revăzută de Iosif Naniescu, 1875”, ambele creații dovedind legătura eminentului psalt grec, stabilit în Capitala Valahiei, cu discipolii săi direcți, Pann și Chesarie și indirecti – Iosif Naniescu și copiate de ucenicul acestuia din urmă, seminaristul Ghiță Ionescu,

în masivul *Antologhion* din 1863, din biblioteca schitului Pro-dromu – Ms nr. 3810. *Mathima* la praznicele Maicii Domnului – *Cu dumnezeiescul nor...* – glasul IV leghetos, a lui Dionisiache Moraitul, este tradusă de iersochimonahul român athonit Gherontie fiind copiată în *Mathimatarul* prodromit, scris de Isihie Petrescu, în anii 1898-1899;

– completarea listei copiștilor manuscriselor muzicale, unora din cei de mai sus, care au fost și creatori, sau tălmăcitori, adăugându-se mulți alții – a-i prezenta pe toți ar însemna depășirea cadrului prezentului studiu, chiar dacă fiecare are importanța sa: Nicandru Ierodiamonul, Onufrie Bratu, Calistrat Galactionovici, Dometie Ionescu – editorul *Antologiei* consacrate creației lui Nectarie, Antonie Protopsaltul, Isihie Petrescu, Calinic Ieromonahul, Paisie Lambru, Nathanail, Neofit, Eftimie Lăcanul, Isihie și Procopie, porecliți sau autoporecliți – fiecare dintre aceștia din urmă – Somnorosul, ierodiamonul Theodosie Duca Dângă, Gavriil Monahul, Antonie Schimonahul, Pimen Monahul, Iacob Deciu, Pasarion Fonfu, Martin Ionescu, ierodiamonul Veniamin, Chesarie, Damian Lăcanu, mergând până la contemporanii noștri, părinții Dionisie Ignat și Petroniu Tănase, vârfurile actuale ale celebrei școli a lui Nectarie Vlahul, descins din Hușii episcopului Sofronie Miclescu;

– identificarea unor manuscrise muzicale datorate lui Anton Pann, Ghelasie Basarabeanu, George Ucenescu și altor creatori total necunoscuți până în prezent și acestea necesitând prezentări detaliate, aici limitându-ne la semnalarea prezenței lor, unele în premieră pentru bizantinologia românească:

S-ar putea ca lui Anton Pann să-i aparțină unul dintre manuscritele fără număr de inventar din fondul Prodrumului, un *Antologhion* masiv, de aproape 800 de pagini, deteriorat, scris înainte de 1831 – an însemnat pe f. 1, când „au fost holera cea mare în București, vara” – și în care sunt scrise (ff. 625-627) notele unui axion în glasul V, cu precizarea „de mine Anton Pan(n)”, precedat de altele două, în glasul VII și VIII, scrise „după cererea ucenicilor” și de slava polieleului – glasul V, „facere a răposatului Dionisiache Moraitul”. La Mănăstirea Sfântul Pavel sunt inventariate două foarte interesante manuscrise muzicale realizate la Curtea de Argeș de către discipolii lui Ghelasie Basarabeanu. Este vorba de *Antologhionul* copiat seminariști argeșeni, în anul 1844, în Ms. nr. 133 – purtând titlul inventarierii în această mănăstire, la 16 septembrie 1957 – Περιεχόμενον Μουσικόν σλαβωνιστι γεγραμενον. Masivul

manuscris (530 de pagini) cuprinde podobiile celor opt glasuri, cântări de la Vecernie și de la Liturghie, heruvice, axioane, chinonice obișnuite și ale praznicelor împărătești, „în limba patriei așazate de smeritul între ieromonahi Ghelasie Basarabeanu, pentru seminarul Episcopiei Argeș”, heruvice în două stări, „faceri ale sfinției sale, părintele Ghelasie Ieromonahul din Basarabia”. Cel de-al doilea, purtând numărul de inventar 196 și intitulat de același inventar din anul 1957, la fel Περιεχόμενον Μουσικόν σλαβωνιστι γεγραμενον – este copiat tot de elevi ai dascălului protopsalt, de data aceasta nominalizați: Barbu Popescu, absolvent al seminarului argeșean, și Radu Trușescu, cu siguranță un alt discipol al ieropsaltului argeșean. Este un *Doxastar* masiv, de 574 pagini, cuprinzând slavele speciale de la vecernie, litie, stihoavnă și laude de peste tot anul calendaristic, provenind de la schitul românesc Lacu, unde se găsea chiar din anul copierii, conform însemnării: 1845 – Λάκκου Ι. Σκήτη, 1845 – Lacu I. Skiti, 1845”. Creații ale lui Ghelasie se mai găsesc și în Ms. nr. 1263 din biblioteca chiliei românești Sfântul Gheorghe – Colciu.

Așa cum am arătat, în biblioteca chiliei românești cu hramul Sfântul Ipatie de lângă Vatoped să află manuscrisul original intitulat La Utrenia Duminicilor – Compuneri muzicali grecești și românești ale cântărețului român gr(eco) or(todox) George Ucenescu, student al lui D(omnului) A(nton) Pann, București, 1852. Manuscrisul are și un număr de inventar 63, fără niciun indiciu al fondului din care a făcut parte. Să fi avut Ucenescu în biblioteca sa 63 de asemenea valori? Greu de răspuns. La capătul celălalt al muntelui, la Prodromu, se găsește al doilea manuscris autograf al psaltului brașovean, care are numărul de inventar 58 și sigiliul său, reprezentat de o liră deasupra numelui și susținând ipoteza enunțată: *Heru-vicar(iu) grecesc* – românesc(u), scris(u) din predarea profesorului m(i)eu, în anul(u) întâi, semestrul al doilea, București anul 1851, de mine, G. Ucenescu, fiitor psalt al bisericii mari din Brașov”;

– completarea catalogului creației marelui psalt și mitropolit cărturar Iosif Naniescu¹⁷, cu cântările cuprinse în mai multe manuscrise athonite, în special din Ms. nr. 3810 din Prodromul, intitulat: *Chinonice praznicale*, arhimandritul Iosif Naniescu, Mănăstirea Găiseni, 1863, în care apar și alte cântări ale Vecerniei și Liturghiei;

¹⁷ Vasile, Vasile. *Iosif Naniescu – reprezentant de seamă al muzicii psaltice*. În: *Muzica*, București, Serie nouă, An IV, nr. 4 (16), octombrie-decembrie 1993 și An V, nr. 1 (17), ianuarie-martie 1994, pp. 127-137, respectiv 99-111.

– descoperirea unor figuri inedite ale școlilor de psaltichie, ca G(h)eorg(h)ie Căciulescu, „cântător la Sf. Nicolae Nou, orașul Câmpulung-Muscel”, din ale cărui cântări „predate și învățate” a fost scris *Antologhionul* neinventariat prodromit – *Carte de musichie Antologhie sau floarea cântărilor preste an, predate și învățate, ale (lui) Popescu Costache, de Georgie Căciulescu și legat în Sfânta Cetate Ierusalim, 1873*;

– stabilirea repertoriului însușit în seminariile teologice, practicat de viitorii cântăreți, după conținutul unor manuscrise provenind din acest mediu; este cazul celui al seminarului de la Huși, prezentat în *Antologhionul* fără număr de inventar din chilia Bunavestire, dependentă de schitul Lacu, de elevul din clasa a IV-a, Constantin Popa, în anul 1881, în care găsim și cântări ale unui alt reprezentant necunoscut al școlii hușene – Manolache Hristea și de cel copiat în anii 1864-1865, în *Antologhionul* fără număr de inventar din Prodro-mul copiat nu numai de Ioan Grigorescu – cum s-a scris – ci și de Ion Tănase, ambii elevi la un seminar neidentificat încă, primul provenind dintr-o comună brăileană – Cotu-lung – plasa Vădeni. Manolache Hristea ar putea fi același cu „psaltul Manolachi de la Huși”, autor al heruvicelor pe opt glasuri apărute în Ms. nr. 3843 din fondul prodromit – dar aici apare, ca autor al tradicalelor, în glosul II – o altă figură total necunoscută – „psaltul Manuilă Nicolau, protocântărețul de la episcopia Huși”; pentru aceeași școală muzicală manuscrisele athonite furnizează date despre un alt psalt necunoscut, Gâdei, autor de heruvici și de alte cântări liturgice;

– circulația în mediile athonite a creației marilor reprezentanți ai procesului de românire a muzicii bisericești: Filothei sin Agăi Jipei, Mihalache Moldovlahul, Iosif Protopsaltul de la Mănăstirea Neamț, Macarie Ieromonahul, Nectarie Frimu, Anton Pann, Visarion Proto-psaltul de la Neamț, Varlaam Barancescu, Dimitrie Suceveanu, Gheorghe Scofaru, Ștefanache Popescu etc.; o consemnare aparte din acest punct de vedere merită psaltul și dascălul de psaltichie moldovean din perioada mitropolitului Veniamin Costache, Ioan Pralea, prezent în Ms. nr. 375 din Mănăstirea Sfântul Pavel și circulația în Principatele Române a creațiilor monahilor români din Athos sau trăitori temporar în Sfântul Munte, fie ele în limba greacă – Iovașcu Vlahu, Ioan Vlahu, Calist Ieromonahul din Mărgineni ș.a. – sau română și puternica și trainica legătură dintre comunitățile monahale athonite și cele din țară;

– studierea circulației în mediul athonit și românesc a creațiilor psaltților greci legați de spiritualitatea românească: Gherman Neon Patron, Mathei Vatopedinul, Anastasie Rapsaniotul, Petru Vizantie, Petre Efesiu, Gheorghe Paraschiade ș.a. – figuri reprezentative ale muzicii liturgice din spațiul ortodox;

– circulația în comunitățile athonite a unor creații în limba greacă datorate unor autori români (Iovașcu, Calist, Nectarie etc) în viața de cult și în manuscrisele copiate de greci;

– extinderea posibilităților de a studia circulația în mediul monastic athonit a colindelor românești și a cântecelor de stea precum și a unor piese dramatico-muzicale de tipul *Mironosițelor*; primele sunt numite în documentele investigate „stihuri prea veselitoare carii să vor cânta la mese mari, spre bucuria și lauda Domnului, ale fericitului Anton Pan(n)”, printre cele mai frecvente numărându-se: *Trei crai de la răsărit...* – glasul I, *Steaua spre răsărit...* – glasul VI, *Limbile să salte...* – glasul V, *Domnul stătu crai în țară...* – glasul IV, *Îngerul au alergat...* – glasul V, *În orașul Vitelem* – glasul III, *Astăzi nouă ne-a răsărit...* – glasul III, *O pricină minunată...* – glasul I, *Moisi și cu Aron...* – glasul III, *Abia ani patrusprezece...* – glasul VIII etc.;

– conviețuirea unor forme diferite de cântare și păstrarea de către români a celei monodice tradiționale, dar cu acceptarea unor piese liturgice cântate numai în practica românească, de tipul *Crezului* sau *Tatăl nostru*, întâlnite în Ms. nr. 3740 din Prodromul, copiat de Paisie Lambriu;

– studierea și repunerea în circulație a unor cântări specifice românești, cum ar fi Mărimurile, necunoscute cântării liturgice grecești, creații ale psaltului Filotei de la Cozia, din timpul lui Mircea cel Bătrân, care a făcut obiectul unui inedit și neinventariat manuscris copiat în schitul românesc din Athos – Lacu – *Mărimurile sau Canonul Stâlpărilor – Arătatul-s-au ale adâncului izvoare...*, „facere” a celui alt Filothei, Jipa;

– identificarea planului complex al circulației cântărilor de cult, de la cele aparținând lui Filothei sin Agăi Jipei și Mihalache – integrate și în istoria muzicii românești¹⁸ – până la cele ale lui Nectarie Vlahul, acestea din urmă identificate în circa 150 de documente muzicale în limba greacă și română;

– cunoașterea și punerea în circuitul vieții de cult a unor cântări închinare unor sfinți locali: Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava,

¹⁸ Cosma, Octavian Lazăr. *Hronicul muzicii românești*, vol. I, București, Editura muzicală, 1973, pp. 254-263, passim 80-450 și 371, 374.

Sfântul Grigore Decapolitul, Cuvioasa Filofteia, Sfântul Dimitrie Basarabov etc., sau ale celor închinat icoanei românești făcătoare de minuni din schitul Prodromul, Prodromița, ori Slujba Cuvioasei Parascheva, copiată în două variante, în 1916 și 1917, de Chesarie, păstrate în fondul Prodromului, fără număr de inventar; în Ms nr. 196 de la Sfântul Pavel am descoperit o cântare închinată Sfântului Nifon, fostul patriarh ecumenic și mitropolit al Ungrovlahiei, precizându-ni-se că la catedrala episcopală din Curtea de Argeș se păstrează capul său;

– descoperirea unor manuscrise în limba greacă scrise în Țările Române, ca exemplu citând *Antologhinul* din 1705, scris în Ungrovlahia, de un copist neidentificat încă, Dimitrie, și cuprinzând multe creații ale lui Gherman al Noilor Patre – Ms nr. 166 din Mănăstirea Stavronichita, pe care l-am fișat recent;

– posibilitatea completării catalogului creațiilor lui Nectarie Schimonahul, catalog prezentat într-o primă formă¹⁹ și eventual punerea lor la dispoziția interpreților și cercetării interesate de etapa desăvârșirii procesului de românire și prezentarea, fie și într-o formă succintă a facerilor sale și a antologiilor reprezentative: *Doxastarul*, *Stibirarul*, *Matbimatarul* etc și continuarea demersurilor începute în vederea prezentării cât mai complete a personalității complexe a lui Nectarie Vlahu²⁰, considerat de greci ca al doilea Cucuzel și „protopsaltul protopsaltilor din Muntele Athos”, a școlii sale, conturate recent²¹, și a bogatului tezaur găzduit în fondurile athonite, semnalate recent²²;

¹⁹ Vasile, Vasile. *Nectarie Hușianul – Protopsaltul Prodromului Centenar († 1899-1999)*. În: *Cronica Episcopiei Hușilor*; Huși, vol. III, 1997, pp. 457-571.

²⁰ Vasile, Vasile. *Nectarie Vlahul – Protopsaltul Muntei Athos. Centenar*. În: *Muzica*, București, Serie nouă, An X, nr 2 (38), aprilie-iunie 1999, pp. 106-124; *Idem. Nectarie – protopsaltul Prodromului – Centenar*. În *Byzantion Romanicon*, vol. V, Iași, Universitatea de Arte George Enescu Iași, 1999, pp. 62-76; *Idem. Nectarie Vlahul – figură reprezentativă a muzicii bisericești din secolul al XIX-lea*, comunicare la al VIII-lea Congres de Studii Sud-Est Europene, București, 24 august 1999, parțial publicat în suplimentul revistei 22, București, An X, nr. 40 (502), 5-11 octombrie 1999, p. XVI;

²¹ Vasile, Vasile. *Școala lui Nectarie Vlahul*. În: *Acta Musicae Byzantinae*, Iași, Centrul de Studii Bizantine Iași, vol. III, aprilie 2001, pp.116-124.

²² Vasile, Vasile. *Valori de cultură la Muntele Athos*. În: *Academica*, București, An X, nr. 1-2 (109-110), noiembrie-decembrie 1999, pp. 9-10; *Idem. Patrimoniul spiritual românesc de la Muntele Athos*. În: *Despre rostul românilor la 2000 de ani de la Nașterea Mântuitorului nostru Iisus Hristos*. Întâlnirea românilor de pretutindeni ROMFEST 2000, București, 2000, pp. 262-264.

– descoperirea unor surse în limba greacă a tălmăcirilor românești, realizate de Filohtei Jipa, Macarie, Nectarie Frimu, Dimitrie Suceveanu, Ghelasie Basarabeanu, Nectarie Vlahu etc. și extinderea posibilităților de stabilire a paternității multor creații aflate sub semnul controverselor, cum ar fi *Brațele părintești...*, *Doamne, femeea ceea ce căzuse în păcate multe...* etc;

– posibilitatea studierii continuării artei caligrafice, cu componenta ei muzicală, chiar dincolo de apariția tipăriturilor muzicale cu semiografie bizantină, în speță hrisantică și trebuie subliniat faptul că în Athos se găsesc, alături de marile valori ale vechii literaturii române (*Cazania* lui Varlaam, *Îndreptarea legii*, *Psaltirea* lui Dosoftei, *Noul Testament* de la Bălgrad, *Biblia* lui Șerban Cantacuzino ș.a.) și de cărțile de cult în limba română, toate tipăriturile muzicale românești, de la cele ale lui Macarie, Anton Pann și Nectarie Frimu până la cele ale lui Dimtrie Suceveanu, Ioan Zmeu și Ion Popescu-Pasărea;

– descoperirea unor caligrafi și miniaturiști de excepție care au durat pe file de hârtie adevărate capodopere, utilizând procedee de lucru inedite, în unele cazuri: un copist desena semnele muzicale vocalice, un altul pe cele temporale, fforalele, mărturiile, și un al treilea scria textele liturgic etc., ajungându-se la adevărate capodopere caligrafice, ilustratoare a unei vii tradiții de adaptare, creație și copiere de cântări cultive;

– găsirea unor dovezi pentru aprecierile deosebite de care s-au bucurat creațiile psalților vlahi în lumea greacă, ajungându-se la recunoașterea unui dialect vlahic, consemnat ca atare în manuscrise și apoi și în tipărituri și a unor confirmări a considerațiilor eminentului bizantinolog român I. D. Petrescu: „Noi, românii, suntem adevărații continuatori ai tradiției bizantine; am adăpostit timp de cinci sute de ani toată viața spirituală, toată viața de cultură a popoarelor situate de-a lungul Dunării. Bizanțul grec și Bizanțul slav, derivat din el. au trăit, așa cum în mod fericit a spus-o N. Iorga, la noi și prin noi”²³;

– etalarea unor argumente peremptorii pentru faptul că în cele mai multe cazuri psalții români nu au făcut la început distincție între limba în care-și cântau și scriau creațiile, greaca medievală, cunoscută în general unui public restrâns și cea română și nu vom uita traducerea multor creații românești în limba bulgară sau slavonă;

²³ Petrescu Ioan D. *Studii de paleografie muzicală bizantină*, vol. II, București, Editura muzicală, 1984, p. XIX.

– depășirea stadiului de considerare a multor manuscrise ca fiind slavone, doar pentru că sunt scrise cu litere chirilice, textul lor fiind integral în limba română;

– identificarea altor vetre de cultură muzicală, unde au fost concepute cântări intrate în circuitul liturgic și dincolo de granițele țării, cum ar fi orașele Câmpulung și Huși, mănăstirile Găiseni și Gorovei etc.;

– posibilitatea aprofundării bilingvismului și uneori chiar a trilingvismului textelor de cult vehiculate de manuscrise;

– completarea cataloagelor manuscriselor românești scrise în Athos și aflate în diferite fonduri în țară, din: București (Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor, Biblioteca Națională, Biblioteca Sfântului Sinod), Iași: Biblioteca „Dumitru Stăniloae” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Mănăstirea Neamț, Craiova: Muzeul de istorie și în alte fonduri arhivistice, trecute în revistă recent de Alexie Buzera²⁴ și a celor copiate în țară dar aflate în fonduri athonite; ni se pare ilustrativ faptul că din cele 12 volume concepute și copiate de Irinarh Șișman, după 1900, în Prodrumul, trei au fost considerate pierdute, neaflându-se împreună cu celelalte nouă în chinovia unde au fost scrise – două le-am descoperit în Biblioteca Academiei Române (Ms. nr. 2077 și 2078) – sau că mai multe manuscrise muzicale din așezăminte românești din Athos au fost cumpărate din schitul bucureștean Darvari;

– depistarea unor creații inedite pentru cercetarea românească, aparținând profesorului Constantin Psahos, cu care s-a specializat Gavriil Galinescu, un cercetător din păcate uitat de specialiștii români, în pofida autorității de care s-a bucurat, a cărților și studiilor consacrate muzicii bizantine, pe care a predat-o la Conservatorul din Iași²⁵;

– descoperirea unor necunoscuți psalți vlahi, despre care nu știm dacă erau vlahi din Grecia, din Peninsula Balcanică sau din Țările Române, cum ar fi Athanasie ieromonahul Vlahu' Αθανασίου Ἱερομονάχου

²⁴ Buzera, Alexie. *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 1999.

²⁵ Asupra acestor studii și a specializării cu Max Reger la Leipzig, cu Egon Wellesz la Viena și cu Psahos la Atena am insistat în încercarea monografică – *Gavriil Galinescu publicată în: Studii de muzicologie*, vol. XII, București, Editura muzicală, 1976, pp. și în teza de doctorat la Academia de Muzică „Gheorghe Dima” din Cluj-Napoca – *Gavriil Galinescu – reprezentant de seamă al folcloristicii românești*, 1993.

Βλάχου cărui nume l-am întâlnit în Ms. nr 5087/967/ 315 din fondul Mănăstirii Iviron, un Mathimatar al secolului al XVIII-lea, ori Hrisafi cel nou, sau cel tânăr, protopsalt al Marii biserici din Constantinopol, prezent în mai multe manuscrise muzicale din Prodromul, asupra cărora vom reveni și în care este menționat ca macedonean dar și coțovlah (macedoromân);

– identificarea traseelor urmate de unele manuscrise grecești, trecute și prin Țările Române, cum ar fi exemplul *Antologhionului* scris în secolul al XVIII-lea și pe care apare însmnat orașul București și data de 25 februarie 1815 – Ms. nr. 37 din fondul Mănăstirii Sfântul Pavel;

– majoritatea manuscriselor investigate în stagiile documentare athonite ani sunt bilingve, psalții români practicând fără discriminare limba greacă bisericească și cea română, Nectarie Vlahu fiind considerat dascăl al ambelor școli de psaltichie, grecească și română, având printre cei 70 sau 79 de discipoli, câți i-au fost atribuiți ulterior, monahi de ambele etnii, creația lui numărând cântări în ambele limbi, unele traduse și în limba bulgară;

– marea împrăștiere a manuscriselor muzicale românești – în accețiunea limbii în care sunt scrise dar și a apartenenței naționale a caligrafilor și autorilor, în cazul unor creații în limba greacă – nu anulează ideea existenței unor puternice fonduri ale bibliotecilor comunităților românești amintite la care se adaugă și câteva fonduri particulare, a ieroschimonahului Gheorghe de la Colciu sau a monahului Emilian de la Cutlumuș;

– dezvăluirea unor probe indubitabile împotriva afirmațiilor ideologice ale lui Gruber și a adeptilor săi, privind „politica reacționară a Bizanțului în domeniul cultural”²⁶ și care supraviețuiesc în mințile adeptilor ateismului științific;

– investigarea vastului material muzical din Athos poate scoate la iveală argumente noi pentru contrazicerea ideilor susținute de unii muzicologi bulgari care confundă scrierea în limba română cu litere ale alfabetului chirilic cu vechea limbă bisericească slavonă²⁷, sutele de manuscrise muzicale investigate trădând mai curând împrumuturi bulgare din autori români, cum se întâmplă mai ales în cazul axioanelor lui Nectarie Vlahu, în glasurile I, IV leghetos și V,

²⁶ Gruber, R. I. *Istoria muzicii universale*, vol. I, București, Editura muzicală, 1963, p. 115.

²⁷ Palikarova – Verdeil, Raina. *La musique byzantine chez les bulgares et les russes (du I-e au XIV siècle)*, Copenhague, Elmar Munkagaard, 1953.

pe care le-am descoperit în Engolpionul scris în anul 1911 de Paisie Lambru și dăruit de monahul Nicodim Bilalis din Kapsala, bibliotecii Prodromului, avînd următorul titlu: *Axioane bulgărești după a(le) lui păr(intele) Nictarie, transportate (în) bulgărește de ierod(iaconul) Calistru – Dostoino esti*, sau a „polieleelor bulgărești”, cunoscute și în Athos, dar avînd nu texte în limba română – ca în cazurile manuscriselor românești din cataloagele Mănăstirii Neamț²⁸, ci în limba greacă și care au circulat în documente scrise cu texte în limba bulgară, Calistrat a fost o personalitate reprezentativă a Zografului;

– în același timp, se pot găsi confirmări noi ale afirmației bizantinologului Gheorghe Ciobanu, făcută în urmă cu trei decenii, când respingea vehement ideea preluării unei așa-numite cântări bulgare, „care ar fi pătruns la români, în perioada medievală”, confuzia datorându-se identificării cântărilor cu texte în slavonă de redacție bulgară cu însăși muzica bulgară²⁹, teorie la care nu subscriesese nici bizantinologul danez Cartsten Heg, care scria în 1956: „Il est presque incroyable qu'on a réussi à rendre dans une langue sans histoire littéraire des tours et des expressions de la plus grande subtilité”³⁰. Este aproape de necrezut că s-a reușit să se redea într-o limbă fără istorie sensurile și expresivitatea unei așa de mai subtilități;

– cunoașterea profundă a inestimabilului patrimoniu muzical athonit poate determina depășirea de către unii bizantinologi occidentali a barierei artificiale, acceptată, din nefericire, și de către unii români, privind falsa graniță a muzicii bizantine – anul 1453, an al dispariției Imperiului Bizantin, care nu echivalează nicicum cu dispariția culturii, respectiv a muzicii bizantine, așa cum același an nu însemnează încetarea liturghiei, a artei bizantine etc.; menționăm că pentru cel mai cunoscut istoric al muzicii bizantine, Egon Wellesz, istoria muzicii bizantine încetează în anul 1453³¹;

– pe baza investigării profunde a materialului muzical, se vor putea corija unele afirmații fără suport științific făcute de bizantinologi

²⁸ Vasile, Vasile. *Mănăstirea Neamț – străveche vatră de cultură muzicală românească*, Iași, Editura Trinitas, 2003.

²⁹ Ciobanu, Gheorghe. *Op. cit.*, pp. 780, respectiv 309.

³⁰ Høeg, Carsten. Quelques remarques sur le rapport entre les manuscrits ecclésiastiques de la Russie et les manuscrits byzantins. În: Περραγμένα τοῦ Ἁγίου Διεφνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Σινεδρίου, Θεσσαλονίκη, Ἐν Αφῆαις, 1956, π. 12.

³¹ Wellesz, Egon.A. *History of Byzantine Music and Hymography*, Second edition revised and enlarged, Oxford, At The Clarendon Press, 1962.

greci privind rolul și locul psaltților vlahi și români în istoria muzicii bizantine, cum sunt cele ale lui Gheorghios Papadopoulos, ce ignoră cu desăvârșire ucenicia românească a lui Nectarie Vlahu în școlile de psaltichie de la Huși și de la Mănăstirea Neamț, descinzându-l imaginar exclusiv din dascălii greci³², descindere despre care nu am găsit până acum nicio confirmare, în afară de faptul că aceștia îl preced în lucrarea amintită pe protopsaltul protopsaltților athoniți; în situații similare pot fi Iovașcu Vlahu și ceilalți reprezentanți români ai muzicii bizantine în Athos;

– cercetarea, chiar în formă primară, a patrimoniului muzical românesc din Athos pare a aduce noi confirmări tezei lui Nicolae Cartoian, care, pornind de la ideile istoricului austriac Sztrygowski, privind „înrâurirea cea grozav de mare ce au avut asupra artei din Athos voievozii molodo-vlahi”, conchide că „nu atât Athosul asupra Moldovei, pe cât marea cultură din mănăstirile Bucovinei a trebuit să se repercuteze asupra Sfântului Munte”³³, cu singura înlocuire, în cazul muzicii, a mănăstirilor bucovinene cu marii psalți ai vetrelor muzicale de la Mănăstirea Neamț, din Iași, Huși, București, Curtea de Argeș etc, idee susținută și de lucrările reprezentative de istoria muzicii, cum este *Hronicul muzicii românești*, în care muzicologul Octavian Lazăr Cosma are în vedere „contactele întreținute cu mănăstirile din Athos (...) adevărate focare ale culturii muzicale bisericești”³⁴;

– nu excludem posibilitatea descoperirii unor elemente care să ne ajute la obținerea primelor date despre Dometian, psaltul Putnei, numit Vlahu, fie pentru că provenea din medii balcanice, sau a trecut prin școala Athosului;

– s-ar putea ca unele elemente ascunse în manuscrisele athonite, fie ele în limba română, bilingve, sau în limba greacă medievală – și nu vom pierde momentul pentru a sublinia conviețuirea celor două limbi în sute de documente muzicale precum și a celor aparținând unor creatori greci și ale celor români – să ne furnizeze repere sau chiar răspunsuri la unele întrebări, cum este cazul psaltului Anastasie sin Vaias, a cărui adaptare a numelui într-un

³² Παπαδόπουλος Γεώργιος. 'Ιστορική επισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς... Αθήναι, 1904.

³³ Cartoian, Nicolae. *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980, p. 43.

³⁴ Cosma, Octavian Lazăr. *Hronicul muzicii românești*, vol. I, București, Editura muzicală, 1973, pp. 106-107.

frumos manuscris grecesc din Mănăstirea Neamț poate ispiti să i se atribuie naționalitatea română sau o lungă ședere într-o mănăstire românească;

– conturarea într-o istorie a muzicii bizantine, mult amplificată față de cea pusă deja la dispoziția cercetătorilor³⁵, a rolului Athosului în evoluția acestei arte și mai ales la păstrarea tradiției patristice, în condițiile în care disputele despre așa-numita decadentă și chiar încetare a muzicii bizantine nu numai că nu au încetat dar se intensifică, sub presiunea unor cercetători interesați numai de exotismul acestei arte și nu de rolul ei în viața spirituală ortodoxă.

În mod concret, prezența muzicală românească în Athos este atestată în documentele investigate în care se găsesc creații aparținând lui Hrisafi cel nou, Gherman Arhiereul, Giobascu Vlahu, dascălul de psaltichie din secolul al XVII-lea, născut în Valahia, ajuns „protopsaltul Curții Ungrovlahiei”, Clement Grădișteanu, până la descendenții școlii lui Nectarie Vlahu, ultimul discipol al discipolilor eminentului protopsalt român fiind și astăzi o dovadă a deosebitelor calități muzicale și duhovnicești ale protopsaltșilor români.

Prezentăm în continuare, pe baza manuscriselor athonite în limba greacă, pe câțiva dintre psalții români, vlahi și greci care și-au desfășurat activitatea în Țările Române.

Hrisafi cel tânăr este menționat în două manuscrise muzicale de la Prodrumul (Ms nr. 3740, scris între 1884-1889, de Paisie Lambrou și un alt Manuscris fără număr de inventar, copiat în anul 1911 de Paisie Ieromonahul (dăruit recent bibliotecii din Prodrumul de monahul Nicodim Bilalis – nu Galali – cum s-a scris recent), ca macedonean, și într-un *Antologhion* din același fond, fără număr de inventar, copiat între 1866 și 1879, prezentat cu determinativul coțovlah, ceea ce s-ar traduce cu macedo-român și ar oferi explicații suplimentare pentru presupunerea că ar fi vizitat Țara Românească, unde ar fi rămas mai mult timp, „intrând în contact cu școala muzicală românească de la Curtea Domnului Constantin Brâncoveanu, în cinstea căruia scrie un Polihronion («Acesta să cântă când ridică păhar pentru Domnul Ungrovlahiei.»³⁶). Hrisafi Cuțovlahul este autorul *Anastasimatarului înfrumusețat*, datat 1671 și care a operat

³⁵ Vasile, Vasile. *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, vol. I și II, București, Editura Interprint, 1997.

³⁶ Ionescu, Gheorghe. *Lexicon al celor care, de-a lungul veacurilor, s-au ocupat cu muzica de tradiție bizantină în România*, București, Editura Diogene, 1994, p. 166.

o selecție muzicală apreciată de Adriana Șirli că „s-a desfășurat sub semnul caracteristic, al respectării tradiției, a celei mai bune tradiții”³⁷ și al Stihirarului „românit” de Macarie Ieromonahul și caligrafiat de Ilie Cântărețul bisericii Sf. Nicolae-Vlădica – Ms. românesc nr. 1690 din Biblioteca Academiei Române. Viitorul va limpezi și paternitatea Manuscrisului gr. nr. 899 din fondul Bibliotecii Academiei Române, atribuit lui Hrisafi cel Nou. Cum era și firesc, *Anastasimatarul* lui Hrisafi nu putea lipsi din fondurile muzicale athonite. L-am găsit, în biblioteca Prodromului – Ms nr. 3479 – un *Antologhion* a cărui primă parte a fost scrisă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, folosind notația cucuzeliană și în care numele însoțește heruvicele mai multor glasuri și troparul către ucenici în glasul I. Este important de subliniat faptul că unul dintre cei mai prolifici traducători în limba română a cântărilor lui Hrisafi, cu respectarea specificului limbii, este Nectarie Vlahu, astfel că ilustrul protopsalt constantinopolitan este foarte prezent în fondurile muzicale athonite și din țară. Să amintim numai *Ziua Învierii...*, copiată în Ms nr. 1678, de Clement Ierusalimiteanu, în 1880, în Ms nr. 3797, scris de Dometie Ionescu, în anii de sfârșit ai secolului al XIX-lea și într-un alt manuscris tot din Prodromul, fără număr de inventar, scris în 1896 de către ierodiaconul Isihie Petrescu, urmate de axioanele în glasul VII (în două variante melodice), prezente în manuscrisul prodromit amintit mai sus – 3740 – și cunoscutul tropar către ucenici.

Abundența prezenței creației lui Gherman mitropolitul Noilor Patre în fondurile muzicale athonite ne face să renunțăm la o prezentare, care ar depăși spațiul acceptabil al unei astfel de demers. Ne vom limita să semnalăm faptul că cele două volume ale Stihirarului său, create în 1665, păstrate în original în fondul Mănăstirii Sf. Ioan Teologul din Patras, s-au bucurat de o mare circulație. În țara noastră sunt semnalate până în prezent nu mai puțin de cinci manuscrise copiate la nu prea mare distanță de stagiul românesc al protopsaltului arhieru: Ms. gr. nr. 133, copiat în 1733, de Gheorghe, fiul lui Boiagi, elevul lui Șarban Protopsaltul, Ms. gr. nr. 660, adus de la Mănăstirea Râșca din Moldova, Ms. gr. nr. 762, cuprinzând și pe cel „scris de smeritul ieromonah Ignatie” și trecut prin biblioteca cântărețului Rizos din Ianina Eladei și a lui N. Filionidis³⁸, toate

³⁷ Șirli, Adriana. *Anastasimatarul* Repertoriul tematic al manuscriselor muzicale bizantine și post-bizantine, București, Editura muzicală, 1986, p. 36.

³⁸ Ionescu, Gheorghe. *Op. cit.*, pp. 231-233.

trei aflate în fondul Bibliotecii Academiei, Ms. nr. 52, un *Stibirar* cuprinzând și perioada Triodului și Penticostarului, copiat de ieromonahul Calist în 1695, din fondul Arhivelor Statului din Craiova. Din Athos semnalăm prezența celor două copii cunoscute în mod sigur și psalților români, copiate deja în anul 1727 și care se păstrează în același bogat fond al Mănăstirii Sfântul Pavel – Ms nr. 96 și 97 și copia Stihirarului din 1737 din Mănăstirea Iviron – Ms. nr. 5091/971/452. Corelarea inventarelor creațiilor din fondurile athonite, cu cele aflate în marile centre ale țării, București, Iași, Craiova, Cluj, Mănăstirea Neamț etc., ar putea conduce la realizarea unui studiu de mare necesitate consacrat creației strălucitului reprezentant al muzicii bizantine, discipol al lui Hrisafi, contemporanul său și dascăl al lui Balasie Preotul și al lui Iovașcu Vlahul, cu activitate desfășurată în cele două extreme ale ortodoxiei – Noile Patre și Valahia, „unde a trăit până la sfârșitul vieții sale”. Nu vom uita copiile *Doxastarului* aceluiși creator, una din ele fiind caligrafiată în anul 1712, de ierodiaconul Lavrentie și păstrată în același fond al Mănăstirii Sfântul Pavel – Ms nr. 11. Creația sa a circulat atât în notație cucuzeliană cât și în cea hrisantică, în limba greacă medievală, dar și în română, el fiind numit „prea luminatul melod și întru multe din cele ale meșteșugului musicesc cu mare faimă”, printre primii creatori de muzică bizantină traduși în limba lui Eminescu. Vom aminti doar *Antologhionul* din biblioteca Iviron – Ms. nr. 5090/970/374, scris în 1686, probabil încă în timpul vieții lui, sau imediat după moartea sa și în care se găsesc irmoase calfonice, heruvice, chinonice duminicale și ale sărbătorilor împărătești. Dintre „facerile” sale intrate în preocupările talmăcitorilor români amintim măcar *Doxologia* din Ms nr. 1229 din fondul Bibliotecii Academiei Române, „prefăcută în limba română de dascălul Șarban”.

Iovașcu sau Giobascu – cum apare în cele mai multe codice muzicale – Vlahu, născut, probabil, în Valahia, elev al mitropolitului Gherman Neon Patron – $\mu\alpha\phi\eta\tau\eta\varsigma$ τοῦ Νέων Πατρῶν Γερμανοῦ – și-a desfășurat activitatea în secolul al XVII-lea, devenind protopsalt al Curții domnești a Ungrovalahiei, cum îl confirmă și două documente muzicale athonite: Ms nr. 317 din Xiropotamu, și Ms nr. 967 din Sfântul Panteleimon. Recent, Ozana Alexandrescu, după ce s-a ocupat de același psalt în teza de doctorat – *Secolul al XVII-lea, perioadă de tranziție în evoluția muzicii de tradiție bizantină în Țările Române* – i-a descoperit aceeași calitate de „protopsalt al Curții Ungrovalahiei” într-un manuscris bizantin din Kopenhaga – Ms.

nr. K 4466 și îi identifică creația în 13 manuscrise risipite în mari centre ale lumii, de la Kopenhaga până la Atena. Pe baza stabilirii celor patru polihronioane dedicate domnitorului Șerban Cantacuzino, cercetătoarea crede că activitatea pasaltului se desfășoară în ultimul sfert al secolului al XVII-lea. Nu știm pe ce se bazează Egon Wellesz care îl încadrează pe Giobascus Vlachus (sic!) în lista inografilor care ar fi trăit în secolul al XIII-lea³⁹. El a fost un autor prolific, creator de melodii pentru diferite cântări:

– irmoase calofonice găsite în Ms. nr. 37 din Sfântul Pavel (un *Antologhion* în limba greacă, scris în a doua parte a secolului al XVII-lea);

– doxologii în diferite glasuri – Ms. nr 98 și Ms. nr. 132 – din aceeași bibliotecă, primul scris pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, iar al doilea, în 1774, sau Ms. nr 397 din Mănăstirea Cutlumuş, scris în aceeași perioadă, sau din Biblioteca de stat din Atena, investigate recent de cercetătoarea amintită, care crede că Ioan Vlahul și Iovașcu Vlahu „sunt cele două variante ale numelui aceluiași autor”⁴⁰, din Biblioteca Națională din Viena, semnalate de bizantinologul Nicu Moldoveanu⁴¹, din Muzeul de Istorie și Arheologie Bisericească din Sofia, dar și din fondurile românești, în special din Biblioteca Academiei Române. Se adaugă multe alte cântări copiate în manuscrise din mănăstirile athonite, o bună parte din ele xerografiate, fotografiate și fișate în timpul documentărilor mele: Grigoriu, Dionisiu, Sfântul Pavel, Dohiariu, Hilandar, Xenofont, Xiropotamu, Panteleimon etc. Este un lucru cert că reconstituirea creației ilustratei figuri a muzicii bizantine din țara noastră din epoca brâncovenească și din cea precedentă, nu poate fi făcută fără investigarea în profunzime a fondurilor athonite.

Un heruvic în limba greacă scris în Ms. nr. 1005 din Mănăstirea Sfântul Panteleimon, în glasul I, al lui Καλλίστου ἀρχιμανδρίτου Βλαχομπογδάνου – al lui Kalist arhimandritul Vlahobogdanu – este considerat, pe baza investigării comparative a materialelor, de către cercetătoarea amintită, același personaj cu Calist Ieromonahul,

³⁹ Wellesz, Egon. A., *op. cit.*, p. 443.

⁴⁰ Alexandrescu, Ozana. *Un manuscris inedit din secolul al XVII-lea*. În: *Muzica*, București, Serie nouă, Anul IX, nr. 4 (36), octombrie-decembrie 1998, p. 136.

⁴¹ Moldoveanu, Nicu. *Cercetări asupra manuscriselor în notație bizantină existente în Biblioteca Națională din Viena. Manuscrise muzicale bizantine provenite din România și autori români*. În: *Biserica Ortodoxă Română*, București, An CII, nr. 3-4, martie-aprilie 1984, pp. 238-245.

care apare și în calitate de egumen al mănăstirii Comana în 1722 – cum semnează pe Ms. gr. nr. 1477 din Biblioteca Academiei Române: „dintre cărțile ieromonahului Calistos muzicianul și egumen al Mănăstirii Comana, 1722” și cu Calist Ieromonahul muzicianul din Ms. cu cota IV – 39 din fondul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași, un codice în notație medio-bizantină. Ms. nr. 11 din fondul Mănăstirii Sfântul Pavel și Ms nr. nr. III – 88, aflat în fondul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași, ne dezvăluie calitatea de dascăl a psaltului, în ambele precizându-se statutul de discipol al lui Calist, a ierodiaconului Lavrentie, copistul lor. Calist Ieromonahul din Mărginenii Ungrovlahiei – Καλλίστος Ἱερομονάχου ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Μαργηνεάνου τῆς Οὐγγροβλαχίας – cum este numit în Ms. nr. 1010 din fondul Mănăstirii Vatoped – a cărui activitate se desfășoară în partea a doua a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea – a beneficiat de o recentă încercare monografică, ce a avut în vedere material inedit, cum ar fi Ms. EBE 2213 din Biblioteca de stat din Atena, un *Anastasimatar* și un *Stibirar* cuprinzând perioada *Triodului* și *Penticostarului*, al lui Gherman Neon Patron, monografie ce a fost nevoită să surmonteze inexactitățile inerente ale prezentărilor anterioare⁴². În acest nou document apare mențiunea: „scrisă de către mine Kalistos Ieromonahul de la Mănăstirea Mărgineni, din Vlahia, în timpul lui Constantin Basarab Voievod, 1694”. La sfârșitul *Penticostarului* din Ms. nr. 52 aflat în Muzeul Olteniei, identificat de cercetătoarea menționată ca fiind al aceluiași copist, Lavrentie din mănăstirea Simonpetra, apare însemnarea colofon: „a luat sfârșit prezenta carte de cântări prin mâna mea Kalistos ieromonah în anul 1695, în luna iunie, 15, cei ce vor cânta să se roage pentru mine”. Așa cum afirmă această primă încercare de prezentare monografică a protopsaltului, Calist apare în fondurile din Muntele Athos în calitate de autor menționat în 20 de manuscrise (am scăzut cele trei care nu-i aparțin), prezentate de Gr. Stathis, cu șase variante de nume: Calist (fără altă precizare), Calist Ieromonahul, Calist Ieromonah și dascăl al dascălului meu, Calist Arhimandritul Vlahobogdanu, Calist cel vechi, la care se adaugă și cele trei manuscrise care menționează un alt Kalist – ieromonah de Brussa. O formula de prezentare deosebită de precedentele, apare în Ms.

⁴² Alexandrescu, Ozana. *Kallistos Ieromonahul, muzician de epocă brâncovenească. În: Muzica*, București, Serie nouă, An IX, nr. 1 (33), ianuarie-martie 1998, pp. 110-118.

III – 88 din fondul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, un *Mathimatar* scris în 1710: „Kalistos ieromonahul și dascălul nostru”. După cele zece cântări identificate în catalogul lui Stathis – heruvicul duminical în glasul I, heruvicul Liturghiei Sf. Grigore, Acum Puterile cerești., în glasul VIII, axionul de Paști, *Îngerul a strigat...*, *glasul V*, chinonicul duminical în glasul I, chinonicul de joi, în glasul VIII, un irmos și o stihiră calofonice și trei mathime, merită amintite cântările ce nu-l au precizat ca autor și cele din manuscrisele necatalogate sau neintrate încă la tipar. Chinonicul de joi – *Τῆ Πέμπτη – Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν...* – Joi – *În tot pământul...* – glasul VIII, se află în Ms. nr. Y 189 din Marea Lavră și în Ms. nr. 1010 din fondul bibliotecii din Vatoped. Autorul ar putea fi același ieromonah Calist – Καλλίστου Ἱερομονάχου – pomenit ca autor al unui heruvic, și al unui chinonic duminical, pătrunse în Ms. nr. 234 din fondul Stavronikitei, scris pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și al altor două chinonice duminicale din Irmologhionul coligat în Ms. nr. 437 din fondul Mănăstirii Cutlumuș, scris în 1757. Heruvicul poate fi cel reapărut în *Antologhionul* din Mănăstirea Stavronichita – Ms. 168 – copiat între 1700 și 1715, iar chinonicul îl întâlnim și în Ms. III – 89 din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași și în Ms. nr. 760 din Biblioteca Academiei Române. Dacă ieromonahul din Mărginenii Ungrovlahiei nu este confundat cu un alt Kalist, autor grec de cântări liturgice, i-am putea atribui și heruvicul din *Antologhionul* bibliotecii Mănăstirii Caracalu – Ms. nr. 232, scris la 1748, de un Evstatie. Apropiat ca timp și cu aceleași șanse ipotetice de identificare a psaltului Calist, se prezintă *Papadichia* de la Mănăstirea Iviron – Ms. nr. 5103/983/368, copiată la 1762 și în care un creator cu acest nume, Καλλίστου Ἱερομονάχου καὶ διδασκάλου τοῦ διδασκάλου μοῦ – Calist Ieromonah și dascălul dascălului meu – este pomenit ca autor al unei mathime, în glasul VIII, din perioada Penticostarului. Același titlu al psaltului reappare în Ms. nr. 446 din Mănăstirea Cutlumuș, scris la 1757, în Athos, de monahul Theoclitos. Subscriem la propunerea Ozanei Alexandrescu de a distinge pe cei trei psalți cu același nume – Calist – în manuscrisele athonite, unde mai apare un Calist Vatopedinul – care ar putea fi același cu ieromonahul din Mărgineni – și ieromonahul Kalistos de Broussa – după verificarea identității pieselor, operația ce trebuie începută în Athos. La „Kalist Protopsaltul Sfintei Mitropolii a Bucureștilor” se referă Macarie Ieromonahul în prefața Irmologhionului, alăturându-l lui Arsenie Cozianul, lui Șarban Protopsaltul Curtii Domnești, printre „psalții cei desăvârșiți din neamul nostru”,

care „s-au arătat cu râvnă în vremi, ca să facă câte ceva în limba noastră”, îndeosebi „partea cea mai multă a papadichiei o au prefăcut românește cu toată desăvârșita alcătuire”⁴³. Calist este numărat de autorul faimoasei prefețe – program al încununării procesului de românire, conturat de noi cu alt prilej⁴⁴, „printre acei minunați dascăli și alcătuitoari vremii lor stând în cea veche musichie”.

Mihalache Moldovlahul este frecvent întâlnit în manuscrisele athonite, menționat ca dascăl român sau moldovean. Cel mai important document muzical provenit de la Mihalache Protopsaltul rămâne cel păstrat în fondul Marii Lavre – *Anastasimatarul*, a cărui investigare o considerăm necesară pentru a obține informații pentru multe întrebări legate de personalitatea sa, de racordarea psalților români la dezvoltarea literaturii liturgice în limba națională, de relațiile puternice elino-române în timpul în care naționalitatea era inclusă în apartenența la ortodoxie, de circulația manuscriselor muzicale în întreg spațiul ortodox. Lucrarea în discuție este în limba română și aparține unui creator mirean, numit Ieșeanul, Moldoveanul, numit la 1 decembrie 1784 „dascăl musicos la Școala Națională Sf. Sava”, cum sună pitacul domnitorului Mihail Șuțu, citat de V. A. Urechia: „fiindcă am hotărât Domnia mea, după cum și în hrisovul școalelor este orânduie ca să așezăm la școalele ot Sf(ân)-tu(l) Sava și un dascăl musicos, orânduim la aceasta pe Mihalache Dascălu cântărețu pentru a învăța ucenicii meșteșugul cântărilor”⁴⁵. Cele dintâi întrebări la care trebuie răspuns în prezentarea acestui valoros codice muzical românesc din epoca postbrâncovenească, de puternică ascensiune a limbii române în practica de cult, trebuie să aibă în vedere explicația prezenței documentului în ctitoria Sfântului Athanasie, de care și-a legat numele marele creator de melodii liturgice, Ioan Cucuzel și dacă este vorba de aceeași lucrare cunoscută de Anton Pann, prezentată în termenii cei mai elogiși: „cel dintâi care a tălmăcit Anastasimatarul este Mihalache, precum singur scrie: *Anastasimatar românesc*, alcătuit acum de mine Mihalache Moldoveanul, la anul 1767”⁴⁶. Titlul notat de Anton Pann

⁴³ Macarie Ieromonah. *Irmologhion sau Catavasier musicesc*, Viena, 1823, p. IV.

⁴⁴ Vasile, Vasile. *Semnificații spirituale și culturale ale procesului de românire a muzicii bisericești*. În: *Akademos, Cercetări de muzicologie*, Universitatea de Muzică din București, vol. 2b/1997, pp. 105-111.

⁴⁵ Urechia, V.A. *Istoria școalelor de la 1800-1864*, București, tom.I, 1892, p. 48.

⁴⁶ Pann, Anton – *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau gramatica melodică*, București, 1845, p. XXVIII.

nu corespunde cu cel consemnat – nu pe prima filă și nici având menționată proveniența moldovenească a autorului – cum s-a susținut până acum – ci după altele câteva file, scrise, probabil ulterior, în codicele fișat de mine în biblioteca Marii Lavre: Ms. Z – 26 – „Începutul cu Dumnezeu cel Sfânt al celor opt glasuri, alcătuite cu psaltichie pe ifosul grecesc de mine cel mai mic între psalți, Mi-halache”. Numărul de file nu este de 257, cum s-a afirmat, ci de 302, menționate și de inventarul Marii Lavre, care-i precizează limba și specificul muzical – ρομᾶνοκῆ μουσικὸν, dar îl înregistrează ca fiind din secolul al XIX-lea – ΙΘ΄ αἰνί. Studiarea manuscrisului athonit în strânsă corelație cu copiile păstrate în Biblioteca Academiei Române – Ms. nr. 551, scris de ucenicul dascălului Mihalache Eftimovici, în anul 1798 și Ms. nr. 578, scris în primele decenii ale secolului al XIX-lea, ar putea deschide calea spre urmărirea preferinței românești pentru stilul sintomon, afirmat în cea mai puternică formă în cântările celor opt glasuri alcătuite de protopsaltul român. Cealaltă parte importantă a creației psaltului moldo-român este risipită în multe manuscrise, printre care și unele athonite, atrăgându-ne atenția în special pasapnoaria glasului III, tradusă din limba greacă în română, copiată în Ms. nr. 433 din Sfântul Pavel, un Antologhion scris în 1903 de ierodiaconul Onufrie Bratu, copist al unui număr mult mai mare de manuscrise muzicale, de cât s-a afirmat într-o recentă prezentare, unde sunt menționate numai șase (se cunosc cel puțin de trei ori mai multe manuscrise muzicale datorate prolificului copist⁴⁷), risipite în cele mai diverse centre, începând cu cele din Athos: Mănăstirea Sfântul Pavel, schitul românesc Prodromu – unele provenind de la chilia românească Sfântul

⁴⁷ Alte cinci manuscrise muzicale – Liturghiere, Mathimatar, Cântări de Postul Mare – copiate de Onufrie Bratu se află la mănăstirea Toți sfinții Athonului și Sfinții români – Bucium și au fost prezentate de părintele arhimandrit Clement Haralam, exarhul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, în volumul III din *Acta Musicae Byzantinae*, tipărit de Centrul de Studii Bizantine Iași, în aprilie 2001, pp. 77-78 iar altele se găsesc în fondurile athonite, din Mănăstirea Sfântul Pavel – Ms. nr. 433, scris în anul 1903 – din Prodromu, dedicate îndeosebi cântărilor create de Nectarie Schimonahul (*Doxastarul* pentru lunile februarie-august, fără număr de inventar, scris în 1904, *Doxastarul* pentru perioada Triodului și Penticostarului, fără număr de inventar, scris de același ierodiacon Onufrie Bratu, în anul 1905, *Doxastarul* pentru perioada septembrie-ianuarie, scris tot în 1905, toate trei datorite chiliei Sfântul Ipatie și ajunse în final la Prodromu, o altă copie a *Doxastarului* pentru lunile februarie-august, tot fără număr de inventar, scris în 1906).

Ipatie, schitul românesc Lacu – chilia Bunavestire etc. Formularea din mai multe manuscrise athonite, „facere a Dascălului Mihalache din România, român protopsalt” din Ms. nr. 433 din fondul Mănăstirii Sfântul Pavel, (f. 237), reapărută în Privegherul fără număr de inventar, de la chilia Bunavestire din schitul Lacu, copiat de un anonim, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în Ms. nr. 3794 din Prodromul (f.185), repetată, fără ultimele două cuvinte în alte două codice muzicale de la Prodromu (Ms. nr. 3497, un Privegher, scris de Dometie Ionescu, în anul 1889 și Privegherul fără număr de inventar, copiat de un necunoscut, la sfârșitul secolului al XIX-lea) ne întăresc convingerea că psaltul român se bucura de mare autoritate în Athos, unde creațiile sale circulă și cu text grecesc. Pasapnoaria amintită, în limba română, am regăsit-o în mai multe codice athonite, dintre care amintesc: Ms. nr. 3047 din Prodromu (foliosc numerele de inventar date în urmă cu aproximativ un secol de cărturarii prodromiți, însoțite de sigiliul comunității românești athonite și nu altele artificiale și fără corespondent în realitatea bibliotecii, deoarece la o bună parte din aceste manuscrise s-au făcut deja referiri încă în veacurile trecute și sper că noul inventar, despre care am discutat cu părintele stareț Petroniu, discipol al școlii de bibliologie de la București, va respecta vechile numere, pentru aceleași motive suficient de importante), un *Priveghier* copiat de monahul Calinic, în anul 1885 și în care Mihalache își dă mâna cu confratele său de peste un secol – Nectarie Vlahu – cum se întâmplă și în *Privegherul* fără număr de inventar, scris la sfârșitul secolului al XIX-lea, de un alt copist neidentificat încă. În *Antologhionul* atribuit lui Anton Pann, scris înainte de anul 1831, citat mai sus și păstrat fără număr de inventar, la Prodromul, este copiată aceeași pasapnoarie în glasul III „facere a fericitului întru pomenire dascălului Mihalache Protopsaltul”. Heruvicul în glasul I, în limba română, înfrumusețat de kir Mihalache Vlahu – εμελοποιήτη παρὰ κύρ Μηχαλάκε Βλάχου – a ajuns în Athos via Anton Pann – George Ucenescu, fiind descoperit în Ms. nr. 58 din fondul Prodromului, provenind din cel al chiliei Sfântul Ipatie – *Heruwi-cariul* greco-românesc copiat de Ucenescu în timpul uceniciei sale cu Anton Pann, dovadă a faptului că „finul Pepelei” acorda creditul convenit eminentului său înaintaș întru ale musichiei. În acest prețios codice muzical, heruvicul în limba română precede cele opt cântări liturgice asemănătoare, în limba greacă. O inedită întrebare ne ridică un Privegher din fondul chiliei Bunavestire din

schitul Lacu, copiat în anii 1902-1904, de către Isihie Cârjan Petrescu. Pe fila 27v-33 este copiată aceeași pasapnoarie în glasul III, dar autorul este menționat astfel: „facerea lui Mihalache Român, Protopsaltul Sfintei Biserici cei mari a Constantinopolei”; O fi ajuns psaltul moldo-român Mihalache la acest înalt rang, sau era la mijloc un transfer determinat de entuziasmul copistului?

Ioan Vlahu Domesticu – secolul al XVIII-lea este prezent în mai multe manuscrise păstrate cu mare grijă în bibliotecile din Athos: în Mănăstirea Sfântul Pavel – Ms. nr. 132, un *Antologhion* copiat în anul 1774, unde întâlnim un irmos calofonic, în Mănăstirea Dohiariu – Ms. nr. 310, 338 și 390 și în Ms. nr. 277 din Xiropotamu, unde este menționat cu titlul: κύρ Ἰωανήζη καὶ μουσικοῦ μέλιστα καὶ Βλάχου – kir Ioniță music și mai ales vlah. Vlatiru Vlahu este atestat ca autor al unei doxologii cu text grecesc, care este copiată în mai multe manuscrise din bibliotecile mănăstirilor Xenofont – Ms. nr. 137 – Dohiariu – Ms. nr. 338, Sfântul Panteleimon – Ms. nr. 997 ș.a.;

În fondul bibliotecii din Mănăstirea Xenofont se găsește Ms. nr. 158 *Ἀνφολογία ἐγκόλπιον* – *Engolpion antologie* – copiat de ieromonahul Clement Grădișteanu din Mănăstirea Horez – Κλημέντος ιερομονάχου τοῦ Γραδιστεανοῦ ἐκ τῆς Μονῆς Μονῆς Χουρεζίου – la începutul celui de-al XVIII-lea secol și în care apare chinonicul zilei de 1 Septembrie – codice în care se menționează că autorul este Ioan Logotetu Vlahul – κύρ Ἰωάννου Λογοφέτου τοῦ Βλάχου.

În Ms. 5101/981/330 din Ivion, un *Antologhion* de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, am găsit numele altui necunoscut psalt român, creator pe texte grecești. Este Mihail Moldovitu Μιχαήλ Μολδοβίτου, autor al unei variante a pasapnoariilor în glasul III și a patru heruvice. S-ar putea să fie aceleași patru heruvice în limba greacă, în glasurile I, II, III și IV leghetos, copiate în Ms. nr. 3136 din Prodromul, o psaltichie scrisă în Moldova în perioada 1844 – 1849.

Existența unui stil „vlahic” în cântarea bizantină practică în comunitățile monahale athonite grecești este confirmată de prezența pieselor care poartă adjectivele Βλάχικη, Βλάχικω, ὀνομαζόμενη Βλάχικη etc., frecvente în documentele muzicale.

Cele peste 300 de manuscrise copiate de români în limba română, greacă sau blingve, pe care le-am putut fișa din incomensurabilul fond athonit, pe baza unor semnalări anterioare ale lui Lambros sau Stathis și Jakovlevi, reflectă o largă paletă de modalități de alcătuire a documentelor, cerute de necesități practice:

– pe genuri de culegeri: antologhioane, anastasimatare, vecerniere, utreniere, liturghiere, priveghere, stihirare, doxastare, mathimatare, engolpioane, catavasiere, heruvico-chinonicare, irmologhioane, Cântări ale Triodului și/ sau ale Penticostarului, papadichii, prohoade etc;

– după autori, greci sau români, cele mai multe, aproximativ 150 cuprinzând cântări ale lui Nectarie Vlahu, în ambele limbi, română și greacă;

– după reprezentativitatea cântărilor sau a autorilor;

– după limba în care sunt scrise, multe dintre ele fiind bilingve;

– după necesități de cult;

– cerute sau comandate de monahi interpreți sau dascăli;

– cuprinzând cântările unor hramuri ale unor biserici sau ale unor mari sărbători, printre ele atrăgând atenția cele închinat Sfântului Dimitrie, patronul schitului Lacu, Sfântului Gheorghe – patronul chiliei românești de la Colciu, Sfântului Ipatie, patronul chiliei românești pendinte de Vatoped, Izvorului tămăduirii sau Sfântul Tihon – foste chilii românești ș.a.m.d.

Din punctul de vedere al semiografiei folosite se găsesc în Athos manuscrise cu toate tipurile de notație. Două din cele cu notație ecfonetică provin de la domnitorii români care le-au răscumpărat și împodobit: Matei Basarab dăruiește Marii Lavre, *Evangheliarul* ferecat în țară, după ce domnitorul Mircea Ciobanu și Doamna Chiajna dăruiseră un alt *Evangheliar* cu neume ecfonetice Mănăstirii Dionisiu. Una dintre variantele notației paleobizantine, cea esphigmeniană, considerată cea mai veche, își ia numele de la mănăstirea athonită Esfigmenu, unde a fost descoperit manuscrisul reprezentativ. La manuscrisele în notație hagiopolită, cucuzeliană și hrisantică am făcut suficiente referiri mai sus.

Înclinăm să credem că punerea la dispoziția cercetării muzicologice românești a fișelor analitice a manuscriselor muzicale din Athos scrise de români pentru români, în limba greacă sau națională, poate constitui un imbold și un instrument de strictă necesitate pentru continuarea investigării muzicii bizantine practică de muzicienii noștri de-a lungul veacurilor. Prin tezaurul pe care-l adăpostește, Athosul ne poate ajuta pentru o mult mai corectă autodefinire spirituală, creștină și națională.

Treasury of Romanian Spirituality in Mount Athos

Prof. Dr. Vasile VASILE

The historical and musicological research “Treasury of Romanian Spirituality in Mount Athos”, written by Prof. Dr. Vasile Vasile is a synthesis of his books called with the same title, where the author analyses carefully the musical manuscripts in the Athos Peninsula and their immense importance for the Orthodox world and especially for the Romanian culture and musicology. The professor presents every big monastery and skete, where he found musical manuscripts and documents and represent the great history and tradition of Byzantine psaltic music in the Romanian Orthodox Church.